

TÜRKİYE'DE KIRSAL KESİMDE MÜLKSÜZLEŞME (Osmanlı'dan Günümüze)

Yıldırım Koç

Giriş

Türkiye'de son on yıllarda hızlı bir mülksüzleşme yaşanıyor. Kırsal kesimde küçük meta üreticileri, kentlerde ise esnaf/sanatkar, yoksullaşıyor, mülksüzleşiyor ve işçi sınıfının saflarına katılıyor.

Toplumların tarihinde kısa sayılabilecek bir süre önce bir küçük burjuvalar ülkesi olarak nitelendirilebilecek Türkiye, nüfusunun yaklaşık yüzde 70'inin işgücünü satarak geçimini sağladığı bir işçi toplumuna dönüşüyor; köylüler hızla kentlileşiyor.

1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusun yüzde 75,8'i belde ve köylerde yaşıyordu. 2012 verilerine göre, belde ve köylerde yaşayanların toplam nüfusa oranı yalnızca yüzde 22,7 düzeyindeydi.

Bu süreçte en önemli değişim kırsal bölgelerde yaşanıyor.

Kentlerde yoksullaşan ve mülksüzleşen esnaf/sanatkar, aynı mekanda ve benzer toplumsal ilişkiler içinde sınıf değiştiriyor. Kırsal kesimde yoksullaşan ve mülksüzleşen küçük meta üreticileri (kır küçük burjuvazisi) ise sınıf değiştirmenin yanı sıra mekan değiştirmek, farklı toplumsal ilişkilere girmek zorunda kalıyor.

Geçmişte iletişim olanaklarının yetersiz olduğu, gazete ve kitap okumanın yaygın olmadığı, televizyonun ve hatta radyonun bulunmadığı dönemlerde kültürel açıdan darbakışlı bir dünya olan köy yaşantısı, bu alanlardaki gelişmeler ve ulaşım olanaklarının artmasıyla önemli ölçüde dışa açılmıştı. Ancak yine de geleneksel toplumsal ilişkiler etkisini sürdürüyordu. Mülksüzleşmeyle birlikte kente göç, kültürel açıdan daha geniş bir bakışı da getirdi. Küçük burjuvalıktan çıkıp işçileşme ise dünyaya bakışta önemli değişikliklere yol açtı.

Kırsal kesim geleneksel olarak muhafazakardır. Küçük burjuvazi ve özellikle kır küçük burjuvazisinde bireycilik ağır basar. Bu kişiliği büyük bir gözlem yeteneğiyle acımasız bir biçimde eleştirenlerden biri, Şükrü Erbaş'tır. Şükrü Erbaş'ın "Köylüleri Niçin Öldürmeliyiz" şiiri, kırsal kesimde yaşanan ve daha da yaşanacak olan mülksüzleşme sürecinin etkilediği ve etkileyeceği köylü tipolojisini gayet güzel anlatmaktadır.

Kır küçük burjuvazisi Türkiye'de toplumsal değişim ve dönüşümde genellikle yavaşlatıcı ve hatta engelleyici bir rol oynadı. Genellikle köy dışından veya köyden çıkmış unsurların yönlendiriciliğinde gerçekleştirilen bazı köylü eylemleri de kalıcı olmadı. Kır küçük burjuvazisinin bireyciliği ve köyün darbakışlılığı, artan sorunlara karşın ortak örgütlü mücadele geleneğinin yerleşmesini engelledi. Son on yıllarda uygulanan politikalar ve yaşanan ekonomik koşullara bağlı olarak hızlı bir yoksullaşma ve mülksüzleşme süreci yaşayan küçük meta üreticileri, bu sürece örgütlü bir biçimde direnmek yerine, teslim olmayı yeğlediler. Teslim olmanın ötesinde, bu sorunları yaratanlarla işbirliği yaparak küçük çıkarlar peşinde koşanlar da oldu. Ancak tüm bu çabalar, kırsal kesimde küçük burjuvazinin tasfiye sürecini yavaşlatmadı bile.

Türkiye'de kır küçük burjuvazisi, uzun bir aradan sonra, hızla yoksullaşmakta ve mülksüzleşmektedir. Bir dönem ek gelir elde etmek için kentlerde geçici işçi olarak çalışan birçok köylü, işçi hareketinin gelişimini de yavaşlatıcı bir etki yaratıyordu. Mülksüzleşmeden geçici işçilik yapanlar, küçük burjuva bencilliği ve bireyciliğini de işçi sınıfı saflarına taşıyordu. Mülksüzleşme süreci, bu olumsuzluğu da giderecektir.

Kır küçük burjuvazisinin bir bölümü yoksullaşarak ve mülksüzleşerek işçi sınıfının saflarına katılırken, bir bölümü de toprak mülkiyetini sürdürürken, büyük sermayenin sözleşmeli çiftçileri haline gelmektedir. Büyük sermayenin gıda sektöründe ve hatta perakende ticarete ağırlık kazanmasıyla birlikte, küçük meta üreticilerinin bir bölümü bu büyük şirketler için sözleşmeye dayalı bir biçimde ürün üretmeye geçmektedir. Geçmişte şeker pancarı ve tütün gibi devlet denetiminde üretilen ürünlerde de kamu kurumlarıyla küçük meta üreticileri arasında bir ilişki kurulurdu. Bu ilişkinin belirleyici tarafı olan devlet, hükümetlerin ve devletin siyasi kaygıları ve ekonomik olanaklarına bağlı olarak küçük meta üreticisinin gelirini düzenlerdi. Günümüzde ise devletin geçmişteki rolünü, daha fazla çiftçiyi kapsayacak biçimde, büyük sermaye almaktadır. Böylece kır küçük burjuvazisi, bu süreçle de sınıf ilişkileri açısından bir değişime uğramakta, üretim sürecinde tekellerle karşı karşıya gelmektedir.

Türkiye'de kır küçük burjuvazisinin emperyalistler, yerli sermaye ve iktidarlar tarafından tasfiyesi, orta vadede, bireyciliğe, muhafazakarlığa ve darbakışlılığa darbe indirecektir.

Bu tasfiye sürecinin hayırlı yanı, sınıf çıkarlarının zorlamasıyla emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadele etmekten başka çaresi olmayan ve bu mücadeleye girecek olan işçi sınıfının saflarının güçlenmesidir.

Tasfiye olan kır küçük burjuvazisi bu süreçte sıkıntı ve acı çekecektir; ancak bu acılar, bağımsız ve demokratik bir Türkiye ve sınıfsız/sömürsüz bir dünya doğrultusundaki mücadelenin doğum sancıları olacaktır.

I. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kırsal Kesimde Mülksüzleşme ve Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Devredilen Yapı

Kırsal kesimde mülksüzleşme sürecinin etkili bir biçimde başlayabilmesinin önkoşulu, mevcut teknoloji kullanılarak tarıma açılacak topraklarda sınıra ulaşılması, birim topraktan elde edilebilen gelirin teknolojik gelişme veya yeni ürünlerle artırılabilmesinin olanaklı bulunmamasıdır. Yüzyıllardır köyde yaşayan aileler, ancak bu önkoşulların varlığı durumunda köyün kendi içindeki istikrarlı yapısını bırakarak bambaşka ve karmaşık ilişkilerin hakim olduğu kentlere göç etmeyi, orada çoğunlukla bir başkasının işyerinde ücretli olarak çalışmayı kabul ederler.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ülkenin demografik ve ekonomik yapısı, kırsal kesimde mülksüzleşmeyi zorlamıyordu. 1911-1922 döneminin savaşlarının yol açtığı insangücü kayıpları, tarım teknolojisindeki gerilikle ve henüz tarıma açılmamış büyük arazilerle bütünleştiğinde, köylerde yaşamayı mümkün ve zorunlu kılıyordu. Savaşlar, salgın hastalıklar, kötü beslenme ve ülkeden ayrılan Rumlar ve Ermeniler nedeniyle nüfus azalmıştı. Mübadele ile veya diğer yollardan gelen göçmenler, ülkedeki insangücü kaybını karşılamaktan uzaktı. Tarım teknolojisi geriydi; çok emek-yoğundu. Köylü, nakit gereksinimini karşılamak için zorunlu olarak kente gidip geçici sürelerle işçilik yapmanın dışındaki zamanını çalışarak geçirmek zorundaydı. Nüfus arttığında, işgücüne yeni katılanların ek işgücü, yeni toprakların tarıma açılmasıyla geçim kapısı yaratabiliyordu.

Osmanlı'nın zayıflama döneminde artan iç karışıklıklar nedeniyle kırsal nüfusun önemli bir bölümü "yol gitmez, kervan geçmez" bölgelere sığınmıştı. Ulaştırma olanakları son derece sınırlıydı. yüzyıllarca böylesine tecrit koşullarında yaşayan insanların darbakişlılığı ve bilgisizliği/cehaleti daha da kökleşmiş, boş inançlar ve başka etnisiteler, inançlar ve görüşlerden insanlar hakkında dayanaksız önyargılar yerleşmişti. Birçok kadın, tüm yaşamını kendi köyünde geçiriyor ve tamamlıyordu. Erkekler ise zorunlu askerlik ve nakit gereksinimini karşılamak için geçici işçilik dışında köylerinden ayrılmıyordu. Can, namus, mal kaygısının yol açtığı bu içe kapanışı pekiştiren kültürel yalnızlık, çok mecbur kalmadıkça toprağını ve köyünü terketmeme eğilimini güçlendiriyordu. Pazar için üretim kısıtlıydı; ekonomik etkinliğin büyük bölümü köylünün kendi sınırlı gereksinimlerinin karşılanmasına yönelikti.

Osmanlı'nın son yüzyılında İngiltere ve Almanya, Anadolu topraklarında büyük çiftlikler kurmaya başladı. 1868 yılında İzmir yakınlarında tarıma elverişli toprakların en az üçte biri İngilizlerin tapulu malıydı. 1878 yılında ise İzmir civarında tarıma elverişli toprakların tümü 41 İngiliz tüccarın elindeydi. Bu dönemde İngilizlerin Batı Anadolu'da sahip oldukları arazi toplamı 2,4-2,8 milyon dönümü bulmuştu.¹ Almanya da, 20. yüzyılın başlarında Çukurova bölgesinde büyük çiftlikler kurdu. 1905 yılında Dresden'de Alman Levant Pamuk Şirketi kuruldu. Bu şirket özellikle Adana bölgesinde büyük araziler edindi. Şirket, ileride bu topraklara Alman göçmenleri yerleştirmeyi planlıyordu.² Ancak tarımda büyük çiftlikler aracılığıyla kapitalistleşme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bu sürecin kırsal kesimde mülksüzleşme ve kentlere göç açısından önemli ve kalıcı bir etkisi olmadı.

1911-1922 döneminin savaşları kırsal kesimde ciddi bir yoksullaşmaya yol açtı; ancak bu yoksullaşma ciddi bir mülksüzleşmeye neden olmadı. Bu dönemde kırsal kesimde bazı bölgelerde ortaya çıkan büyük toprak mülkiyetinin kaynağı, yoksullaşan küçük üreticilerin topraklarının belirli ellerde toplanması değildi. Ülkeden ayrılan Ermeni ve Rumların topraklarıyla, savaşta hayatını kaybedenlerin topraklarının bir bölümü yöredeki eşrafın, tüccarların, tefecilerin, ağaların eline geçti. Bazı bölgelerde yoksullaşma nedeniyle toprağını kaybeden köylüler de işçileşmedi; toprak ağalarının veya kasabada yaşayan tefecinin/tüccarın yarıcısı/marabası/ortakçısı oldu. Bazıları da kendi toprakları üzerinde kiracıya dönüştü.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın sonlarına kadar mülksüzleşmiş üretici kitlesinin ana kaynağını kırsal kesimdeki üreticiler oluşturdu. 19. ve 20. yüzyıllarda ise dış göçler ve kentlerdeki küçük üreticiliğin tasfiyesi göreceli olarak önem kazandı. Ancak bu son dönemde mülksüzleşme karşıtı eğilimlerin ağırlığı arttı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş döneminde son derece uyumlu işleyen bir sömürü mekanizması vardı. Merkezi feodaller, doğrudan üreticilerin ürettiği ürünün bir bölümüne (ekonomik artık) doğrudan vergiler, bir bölümüne ise asker beslenmesi aracılığıyla el koyuyordu. Merkezi feodallerin uzantısı dirlik sahipleri ise bu sömürü çarkının bağlantı kayışlarını oluşturuyor ve fazla güçlenmelerine olanak tanınmıyordu. Merkezi feodallerin el koyduğu değer (ekonomik artık) ise, İmparatorluğun sürekli genişlemeye dayalı politikasının gerekli kıldığı harcamaları karşılıyordu. Bu sayede dış talan olanakları yaratılıyordu.

Sürekli genişleme, kırsal kesimde ortaya çıkabilen işgücü fazlası için geçim olanakları yaratıyordu.³ Güçlü merkezi feodaller, dış talanı olanaklı kılan ve sistemin işleyişinin sürekliliğini sağlayan Osmanlı üreticilerinin sömürüsünü tahammül edilebilir bir düzeyde tutmada son derece duyarlı ve başarılıydılar. Sürekli genişleme

¹ Kurmuş, O., *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 3. basım, Savaş Yay., Ankara, 1982, s.79-81.

² Rathmann, Lothar, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Gözlem Yay., İstanbul, 1976, s.117.

³ Akdağ, M., *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cilt 2, Cem Yay., İstanbul, 1974, s.458-459; Akdağ, M., *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cilt 1, A.Ü.D.T.C.F. Yay. No. 131, Ankara, 1959, s.409.

siyaseti, merkezdeki feodalleri her açıdan güçlü kılıyordu. Böylece reaya üzerindeki sömürü istikrarlı bir biçimde sürerken, yöresel düzeyde alternatif (ekonomik ve siyasal) güç odaklarının oluşması da önleniyordu.

Çeşitli nedenlerle, askeri genişlemenin aksamaması ve daha sonra durmasıyla birlikte, bu işleyiş bozulmaya başladı. Toprak kayıpları, ağırlaşan savaş giderleri ve ödenmeye başlanan savaş tazminatları ile birlikte, yükseliş döneminin çarkı bozuldu. Doğrudan üreticilerin mülksüzleşmesi, tarımda toprak topluluşması ve zayıflayan merkezi feodallere alternatif güç odaklarının oluşması gündeme geldi.

Bu süreçte dikkat edilmesi gereken nokta, bu işleyişi bozan ve doğrudan üreticilerin mülksüzleşmesine yol açan ana etmenin, askeri genişlemenin ve böylece dış talan olanağının sona ermiş olmasıdır. Ülkede gelişen kapitalist ilişkiler eski yapıyı zorlamamıştır. Doğrudan üreticilerin üretim araçlarından koparılması, ülkede kapitalizmin gelişmesinin bir sonucu olmadığından, mülksüzleşmiş kitleler kapitalizmin daha da gelişmesine katkıda bulunamamıştır. Ağırlıkla dış dinamiklere bağlı olarak 16. ve 17. yüzyıllarda kırsal kesimde gerçekleşen mülksüzleşme sürecinin benzeri 19. yüzyılda kentlerde yaşanmıştır. Esnaf-sanatkarın ağırlıkla dış dinamiklere bağlı tasfiyesi de ülke içinde kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesinin sonucu olmaması ve ülkenin kapitalist yoldan sanayileşmesine katkıda bulunmamıştır.

Mustafa Akdağ, genişlemenin durma sürecinin doğrudan üreticiler açısından etkilerini şöyle anlatmaktadır: “Kanuni Süleyman tahta geçtiği sırada da sefer masraflarına ve öteki yıldalık ihtiyaçlara para bulmak olanaksızlaştığından, kaynağı köylünün tarım üretimine dayanan vergi gelirlerini durmadan artırma zorunluluğu, özellikle hizmet akçelerini doğrudan doğruya köylüden kendileri alan dirlik biçimi ödemeli memur sınıfın raiyyetlerini (dirliklerini oluşturan köylerinin halkını) soyma kertesine çıkarmaları; çiftçi halkın tarımından karın doyurmasını pek zora vardırması, bunun bir tepkisi olarak çiftçi halktan çoğu ya boyca ya da ailece köyünü bırakıp, şuraya buraya dağılma eğilimine kapılmıştı. Önceleri padişahın Garip Yiğitler diye tatlı bir dille seferlere çağırıldığı bu insanların sayısı artık XVI. yüzyılın ortalarına doğru ordunun ihtiyacından çok aşkın halde idi.”⁴

Genişleme durunca ve reaya üzerindeki baskı ve sömürü bir parça artınca, işgücü fazlası önceleri bir süre çeşitli biçimlerde emildi. İşgücü fazlasının bir bölümü levent oldu, merkezi feodallere veya merkezi feodallerin gücü göreceli olarak azaldıkça etkinliği artma eğilimi gösteren yöresel güçlere “kapılandı.” Bir bölümü şehirlere göçerek medrese öğrencisi (suhte); bir bölümü, oluşan çiftliklerde yarıcı-ortakçı veya tarım işçisi oldu. Bir bölümü ise eşkiyalığa başladı.

Askeri başarısızlıklar artınca, Osmanlı merkezi feodallerinin sömürü çarkı bozuldu. Merkezi feodallerin ana gelir kaynağı olan dış talan sona erip, giderler olağanüstü bir hızla artınca, merkezi feodaller zayıfladı ve doğrudan vergiler aracılığıyla doğrudan üreticilere yüklendi. Yöresel feodaller, yaratılan değer içinde kendilerine bırakılan paya göz diken ve bu arada zayıflamış olan merkezi feodallere karşı güçlenmeye ve tavır almaya başladılar. Yöresel feodaller, mülksüzleşmiş üreticilerden derledikleri askeri güçlere dayanarak, reaya üzerindeki sömürüyü tahammül sınırının ötesine zorlayarak ve şiddet kullanarak, büyük servetlerin ve mülklerin oluşmasına yol açtılar. Hakim sınıflar içinde yeni güç dengelerine uyan yeni bölüşüm ilişkilerinin yaratılması süreci, doğrudan üreticilerin mülksüzleşmesini hızlandırdı.

Reaya üzerindeki baskının artışı Mustafa Akdağ şöyle anlatmaktadır: “Gerek hazinenin, gerekse dirlik sahiplerinin çektikleri para darlığı etkisiyle, vergi alma usullerini kanun ve geleneğe bakmadan bozup durmalarının, reayayı kaldıracabileceğinden fazla ödeme zorunluğunda bırakması...”⁵

Ekonomik baskının artması, tefecilik aracılığıyla sömürüyü de yoğunlaştırdı ve mülksüzleşmeyi hızlandırdı: “Ulufeliler (yeniçeri, acemioğlanı, sipahi, silahtar ve ötekileri), Cihet sahipleri (kadı, müderris, naip, vakıflardan hisseleri olan mürtezika) ve ellerinde nakit para toplamış kişiler, köylünün parasız kalmasından faizcilik yoluyla faydalanarak, tefecilik (ribahurluk) yapmaya başlamışlar, böylece, çiftçi, boyunca borca batmak zorunda kalmıştı.”⁶

Bu sürece koşut olarak, fiilen özel mülkiyette olan Osmanlı dirlik sistemi dışında büyük mülkler (çiftlikler) oluşmaya başladı: “Para darlığı köy halkını bu kadar boğunca, onu köyünden bezdirecek başka bir ekonomik olay, Osmanlı miri toprak düzeni ile çelişmesine rağmen, reyanın topraklarını yok pahasına ele geçiren askerilerin ve yerliden kudretli olanların geniş ölçüde çiftlikler kurmaları olmuştur. (...) Zaman zaman gelen açlık ve sürekli olan para darlığı sayesinde, çiftlikleri olan toprak meraklısı kişiler, perişan köylüden toprağının tasarruf hakkını birkaç batman una, ya da 100-200 akçeye kolayca alabilmekteydiler. Gerek Fetret ve gerek Büyük Kaçgunluk devirlerinde, köyler bütün güvensiz ve her türlü saldırıya açık yerler olmalarına rağmen, gene de fakir halk kaçarken, tarlalarını yok pahasına alıp çiftliğine katan insanları bol bol bulmuştur.”⁷

Tahıl üretiminin yapıldığı çiftliklerde ortakçılık/yarıcılık ilişkisi hakimdi. Ancak yolların yetersizliği nedeniyle tarım ürünlerinin taşınmasının zorluğuna karşılık, hayvancılıkta böyle bir sorun yoktu. Bu ve başka nedenlerle, kurulan çiftliklerde hayvancılık yaygınlaştı ve İngiltere’deki “enclosure/çitleme” sürecini anımsatan bir mülksüzleşme yaşandı: “Çiftliklerden bahsederken, bu yeni zirai ekonomide daha ziyade hayvan beslemeye

⁴ Akdağ, M., *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Bilgi Yay., Ankara, 1975, s.16.

⁵ Akdağ, M., a.g.e., 1975, s.489.

⁶ Akdağ, M., a.g.e., 1975, s.490.

⁷ Akdağ, M., a.g.e., 1975, s.491.

ehemmiyet verildiğini, tarlalarını satan köylülerin levend olarak köyden ayrıldıklarını söylemiştik. Bunun tabii neticesi olarak, pek çok arazi, yavaş yavaş, mera haline geliyordu. III.Murad devrinin sonlarına yaklaşırken, vezirler, kadılar, müderrisler, kapukulları, çavuşlar, müteferrikalar, hüsala köylerde çiftlik, daha doğrusu, geniş topraklar peyda eden resmi hüviyetli pek çok kimseler sürülerle koyun beslemeyi adet etmişlerdi. Çünkü ne kadar içerlerde olursa olsun, hayvanları çabucak ve masrafsız olarak limanlara indirmek mümkün olduğundan, hububat ekimine nazaran, bu daha kârlı idi. (...) Bu yüzden yalnız meralar genişlemekle kalmıyor, ekilen tarlalar da sürülerden hasar görüyordu.”⁸

Merkezi feodallerin gücünün azalması ve yeni güç ve bölüşüm dengelerinin yaratılmaya çalışılması süreçleri, ülkede “nizamı bozdu”. Celali isyanları yaygınlaştı. Doğrudan üreticiler, yoğunlaşan düzenli somürünün ötesinde yoğun bir iç talanla karşı karşıya kaldılar. Bu durumda mülksüzleşme süreci hızlandı. Birçok bölgede köy halkının üçte ikisi köyü terk etti: “Köylü halkın, yerlerini tamamıyla boş bırakarak, hatta bazan hayvanlarını ve mallarını bile götürmeden kaçmaları o kadar umumidir ki, Türkiye’nin bundan sonraki tarihi inkişafında, başlıca hadiselerden biri olarak karşımıza çıkan bu meselenin son derece önemli bir tedkik mevzuu halinde ele alınması zaruridir. Nüfusun üçte ikisi gitmiş ve ancak birisi kalmıştı. Kadınlara bu meseleyi tahkik emirleri veriliyor ve avarız hanesi ona göre düşülüyordu. Nihayet, hakikaten nüfusun üçte ikisinin göçmüş oldukları neticesine varan Hükümet, bütün Anadolu’da avarız hanelerini üçte bire indirmeye razı oldu.”⁹

Köylerini ve topraklarını terk edenlerin bir bölümü, kimsenin kendisine ulaşamayacağı yörelerin ilkel koşullarını seçerek, tahammül edilmez boyutlara ulaşan sömürü çarkının dışına çıktı; sömürücülerin ulaşamadığı daha düşük verimli toprakları seçti. Bir bölümü başka yörelere kaçtı. Önemli sayıda mülksüzleşmiş üretici ise kentlere göç etti: “1567 sıralarında İstanbul’un nüfusu göze çarpacak kadar artmış bulunuyordu. Bu şekilde, gerek devlet çarkından, gerek öteki özel iş alanlarından, doğruca köy topluluğunun omuzlarına kaydırılan iktisadi darlık, çiftçiye ziraat hayatını zehir ettiğinden itibaren, çiftbozanlık denen olay, köylerden kasaba ve şehirlere doğru, yıldan yıla artan bir insan akını yarattı. İstanbul, Bursa, Edirne, Ankara gibi kalabalık çevrelerde, bu yüzden bekâr odaları, gurbet taifesini sığdıramaz oluyordu.”¹⁰

Eğer Osmanlı İmparatorluğu’nda doğrudan üreticilerin üretim araçlarından koparılması ülke içinde gelişen kapitalizmin bir sonucu olmuş olsaydı, bu mülksüzleşmiş üretici kitleleri, işgücünden başka satacak birşeyi olmayan ve yaşayabilmek için işgücünü satmak zorunda olan işçilere dönüşür ve kapitalizmin bir sıçrama yapmasına olanak sağlayabilirdi.

Bu mülksüzleşme süreci kapitalistleşmenin ürünü olmadığı gibi, tarım dışı sektörlerde kapitalistleşmeye de yol açmadı.

Osmanlı İmparatorluğu’nda kentlerdeki üreticiler devletin sıkı bir denetimi ve yönlendiriciliği altındaki loncalarda örgütlenmişlerdi. Merkezi feodallerin ülke çapındaki güç kaybı, loncalar üzerindeki denetimin daha da artmasına neden oldu. Lonca kuralları sıkı sıkıya uygulandı. Loncalarda örgütlü üreticilerin kendi aralarında farklılaşmasına ve küçük üreticilerin/ustaların kapitalistleşmesine izin verilmedi. Kırsal kesimde mülksüzleşmenin yaşadığı dönemde loncalar üzerindeki katı denetim, kapitalizmin gelişmesini önleyen önemli etmenler arasındaydı.

Kentlere göç edenlerin bir bölümü, sayıları giderek artan medrese öğrencisi kitlesini oluşturdu. Suhteler - potansiyel işsizler olarak- Osmanlı İmparatorluğu için önemli sorunlar yaratıldılar.¹¹

Çiftini çubuğunu terk edenlerin önemli bir bölümü levend oldu: “Levendler ise, doğrudan doğruya köyü terkeden delikanlılardan ibaretti. Tarlalarını ve mallarını satmak mecburiyetinde kalan ve bu suretle geçim zaruretlerine düşen erkekler, tek başlarına yerlerinden ayrılarak, levendlik hayatına atılmakta idiler. Levendlerin müracaat ettikleri işyerleri şunlardı: Bunlar, Umeraya ‘kapu halkı’ olarak yazılıyordu. Hakikaten, çiftbozan reaya için en mühim sığınak, bu ümera kapusu idi. Devlet de, Budin, Bağdat, Erzurum vesair sahalardaki pek çok hudut kalelerine bu levendlerden pek çoklarını azap, yeniçeri, gönüllü yazarak yollamakta idi. Bunlara 5 akçeden aşağı ulufe verilmiyordu. Fakat, köylerini terk edenler o kadar çok idi ki, hepsinin buralarda yerleşmelerine imkan yoktu. Bursa, İstanbul, Edirne şehirleri ve bütün mıntıkalar, levendlerin en çok toplandıkları yerlerdi.”¹²

Mülksüzleşen üreticilerden önemli bir bölümü kentlerde düzensiz veya sürekliliği olmayan işlerle uğraştı, lumpenproletaryayı oluşturdu. Üretim alanında kapitalizmin gelişmemiş olması, mülksüzleşen üreticilerin proleterleşmelerini önledi.

16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında hakim sınıflar içi çatışmalarda merkezi feodaller ağır bastı. Böylece 1599-1609 döneminde yaratılan çiftlikler ortadan kaldırıldı. Daha önce kurulan çiftliklere dokunulmadı. Celali isyanları sırasında da birçok çiftlik tahrip edildi.¹³

Değişen koşullar karşısında merkezi feodaller, kırsal kesimde doğrudan üreticilerin yarattığı değer bir bölümüne el koymada kullandıkları yöntemi değiştirdiler. Reayanın çeşitli adlardaki vergiler aracılığıyla

⁸ Akdağ, M., a.g.e., 1975, s.75-76.

⁹ Akdağ, M., a.g.e., 1975, s.446-447.

¹⁰ Akdağ, M., a.g.e., 1975, s.80, 96.

¹¹ Akdağ, M., a.g.e., 1975, s.69-70, s.269.

¹² Akdağ, M., a.g.e., 1975, s.70.

¹³ Akdağ, M., a.g.e., 1975, s.69.

aktaracağı değerin toplanması iltizama verildi. Bu yöntem, reyanın tahammül düzeyinin ötesinde bir biçimde soyulmasına ve mültezimlerin elinde büyük servetler birikmesine yol açtı, ama merkezi feodallerin artan sorunlarını çözebilecek bir kaynak sağlayamadı. İltizamı sürekli kılan malikane sistemi de bu açıdan başarılı olmadı.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar tarım teknolojisinde önemli bir değişiklik yaşanmadı. Toprakların fiili mülkiyetinin belirli kişilerin elinde yoğunlaşması devam etti, ancak bu nitelikteki büyük mülklerde ücretli işçilik yerine ortakçılık ilişkisi ağır basıyordu. Diğer bir deyişle, mülksüzleşen doğrudan üreticilerin tümü tarım proletaryasına dönüşmüyordu.¹⁴ Kırsal kesimde tarıma açılacak toprakların varlığı da mülksüzleşme doğrultusundaki baskıları hafifletiyordu. Ancak, gelişen kapitalizmin sonucu olarak değil de, değişen koşullar nedeniyle yoğunlaşan iç sömürü, mülksüzleşmeyi sürdürdü. Reyanın çift bozanlığı devam etti.

Devlet, mülksüzleşmiş ve işsiz kitlelerin yarattığı ve yaratacağı sorunları çok iyi bildiğinden, 1567 yılında İstanbul'a gelip yerleşme yasağı koydu.¹⁵ 1710'lardan başlayarak da, kentlere göçün önlenmesi için her yıl ferman çıkardı.¹⁶ Ancak bütün bu çabalara karşın kırsal kesimde mülksüzleşme süreci devam etti. Mülksüzleşerek kentlere göç eden üreticiler proleterleşemedi, lumpenproletaryayı oluşturdu. Kentel bölgelerde işsizleri veya geçici işlerde çalışan kesimleri oluşturan mülksüzleşmiş kitleler, yeniçerilerin ayaklanmalarında onlara önemli bir destek sağlıyordu.¹⁷ Ahmet Tabakoğlu, 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın ilk yarısındaki durumu şöyle aktarıyor: "Sonraki yıllarda şehirlere akın yoğunluk kazandı. Özellikle Lale devrinden itibaren darlık yüzünden bir çok kimse vergiden kurtulmak için ziraati terkederek başka iş tutmak gayesiyle şehirlere akın etmekteydiler. Bunların çoğu, esnaf teşekküllerinin sosyo-ekonomik düzenin bir parçası olan teknelci gelenekleri nedeniyle, sürekli bir işten yoksun kalmış huzursuz bir kitle olmuştu. Bir bölümü mahalle aralarında seyyar satıcılıkla geçiniyorlardı. İstanbul'un imkanları bu kadar nüfusu besleyecek durumdan artık çıkmıştı. Özellikle bu kentte oluşan marjinal kesim gününbirlik işlerde çalışmakta, kanundışı işlerle geçimlerini sağlamayı denemekte, hatta kır kesiminde öteten beri tanık olunan -bir geçim kaynağı olarak- eşkiyalığı kente taşımaktadır."¹⁸

Niyazi Berkes de 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan bu durumu şöyle anlatıyor: "Kasabalara kaçabilenler içinde bir yeniçeri tezkiresi uydurabilenler yeniçeri olarak ufak bir geçim sağlarlar; bir taraftan da hamallık, tellaklık, bökçüçlük, çörekçilik, kasaplık gibi işler yaparlardı. (...) Taşradan hamal, kayıkçı ve böyle işler için gelen Lazlar, Kürtler, Arnavutlar ve Türkler (yani Anadolu rençber reaya), tehlikeli unsurlar olacaklarından, içeriye sokulmamaya, ya da sokulanları geldikleri yerlere göndermeye çalışıyorlardı. 19. yüzyılda "şehirlere akan nüfus, bu merkezlerde yeni bir sanayi uygarlığının işçi sınıfını meydana getirmekten ziyade, ayaksattı, bekçi, kapıcı, hamal, hizmetçi ve dilenci yığınlarını oluşturuyordu."¹⁹

18. ve 19. yüzyıllarda artan ordu mevcutları ve savaşlardaki kayıplar da işgücü fazlasının önemli bir bölümünü emdi.

Osmanlı yöneticileri kentlerdeki işgücü fazlasının daha da artmasını önlemek, tarımsal üretimi ve özellikle de ihraç edilebilecek tarım ürünlerini artırmak amacıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında bazı girişimlerde bulundular.

1858 yılında kabul edilen Arazi Kanunu, topraklar üzerinde bireysel mülkiyet hakkını tanıdı ve büyük çiftliklerin oluşumuna bazı engeller getirdi.²⁰

Kırsal kesimde küçük üreticilerin mülksüzleşmenin ötesinde proleterleşmelerine yol açabilecek önemli bir gelişme, yabancı sermayedarların ücretli işçi istihdam eden büyük çiftlikler kurma eğilimiydi.

Osmanlı İmparatorluğu, yabancı uyrukluların kırsal kesimde mülk sahibi olmasına ancak 1860'lı yıllarda izin verdi. 1858 tarihli Arazi Kanunu'ndan sonra çıkarılan bir yasa ile, arazi mülkiyeti konusunda Osmanlı vatandaşlarına tanınmış olan haklar yabancılara da tanındı. Yabancılar bu yasadaki önce de çeşitli araçlar sayesinde veya aynı zamanda Osmanlı vatandaşlığına da geçerek arazi sahibi olabiliyorlardı. Ancak bu yasadaki sonra özellikle İngiliz sermayedarları öncelikle Ege bölgesinde çiftlikler kurmaya başladılar.

Ancak çeşitli etmenlere bağlı olarak, tarımdaki üreticilerin yabancı sermaye tarafından mülksüzleştirilmeleri ve onun da ötesinde proleterleştirilmeleri süreci kesintiye uğradı.

Ömer Lütfi Barkan, ilk kez 1940 yılında yayınlanan bir yazısında bu gelişmeyi şöyle değerlendiriyor:

"Memlekette Garp kapitalizminin mümessili sıfatıyla zenginleşen ve parayı elinde tutan Rum ve Ermeni sarrafların, para ekonomisinin kafi derecede inkişaf etmemiş olduğu bir memlekette, bu silah devlet maliyesinde ve iltizamlarda olduğu gibi, toprak alışverişi sahasında da kayıtsız ve şartsız bir şekilde kullanmak hürriyetlerine nail olmaları affedilmez gafletlerimizden ve katlandığımız hazin mecburiyetlerden birini teşkil etmektedir. Ve bu suretle iktisaden farklı bir vaziyette olmanın temin ettiği bir silah kullanmak isteyen Hıristiyan tebaamızla onların hamileri olan ecnebi sermaye ve siyaset adamları, bizden bu nevi müsaadeleri

¹⁴ Barkan, Ö.L., *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, s.795.

¹⁵ Tabakoğlu, A., *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yay., İstanbul, 1985, s.230.

¹⁶ Tabakoğlu, A., a.g.e., 1985, s.231.

¹⁷ Tabakoğlu, A., a.g.e., 1985, s.218.

¹⁸ Tabakoğlu, A., a.g.e., 1985, s.231, 233.

¹⁹ Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yay., Ankara, 1973, s.102, 321-322.

²⁰ Bu konuda bkz. Barkan, Ö.L., a.g.e., 1980, s.339; Tekeli, İ., İlkin, S., "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği," Okyar, O., İnalçık, H. (ed.) *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Ankara, 1980, s.362-363; Ortaylı, İ., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1983, s.149.

modernleşmemiz namına fakat sinsi bir ısrar fikir-i takiple istediler. Ve başka devirlerde başka ekonomik şartlar altında bir kısım imtiyazlı dünya milletleri hesabına tecrübe edilmiş olan bir nizamı, Türkiye'ye de teşmil etmiş olmak için üzerimizde maddi ve manevi tazyik icra ettiler. Çok şükür ki, az bir zaman zarfında Türkiye'nin en büyük servet ve kuvvet membaı olan bugünkü müstakil küçük çiftçi kütlesini proletaryalaştırarak bu şekilde bu kuvvetlerin işlerini tamamlamalarına siyasi bir takım hercümerçler mani oldu ve Türkiye'de dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan ve din, ırk ve sınıf farklarıyla zehirlenecek olan bir toprak esaretinin önüne geçilmiş oldu. Aksi takdirde, her şeyin bizi kenarına sürüklemiş olduğu bu uçuruma düşmemiz mukadder bulunuyordu.”²¹

19. yüzyılda Adana yöresinde pamuk tarımında çalışan işçi sayısı 100 bin dolayındaydı.²² Bu şekilde çalışan pamuk işçilerine “tutma” deniyordu. Fakat bu insanlar genellikle mülksüzleşmemiş üreticilerdi, işçi sınıfının kıyısındaki yarı-proleter unsurlardı. “Kış tutmaları, emeklerine karşılık toprak sahibinden bir mevsim için altı batman kadar pamuk tohumu alırlardı.”²³

1913 yılında yapılan bir sayıma göre, kırsal kesimdeki ailelerin yüzde 87'si az ve orta büyüklükte toprağa sahipti. Topraksız köylü ailelerinin oranı ise yalnızca yüzde 8 idi.²⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve durgunluk dönemlerinde madenlerde çalışanlar genellikle bu çalışmaları karşılığında belirli vergilerden muaf tutulan küçük üretici köylülerdi. Askere gitmesi gereken kişilerin bu statüyle madenlerde çalıştırılma uygulaması da vardı.²⁵

Daha sonraki dönemlerde madenlerde mülksüzleşmiş ücretliler de ağırlık kazandı. Fakat yeterli sayıda işçi bulunamadığından, angarya yoluyla çalışacak insan sağlandı. 1863 ve 1869 yıllarında kabul edilen nizamnamelerde angaryaya son verildi. Ancak ücret karşılığı çalışma yükümlülüğü belirli dönemlerde belirli kesimler için sürdü.

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk 20 yılında maden işçilerinin önemli bir bölümü tam anlamıyla mülksüzleşmemiş köylülerdi. Ereğli Havzasında bu dönemdeki işçiler “köylü-işçi” olarak görülmektedir. Yabancı sermaye döneminde Ereğli “Kömür Havzasında çalışan işçi, devamlı işçi değildi. Aslında köylü köydeki borcunu ödemek amacıyla buraya iş aramaya geliyordu.”²⁶

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın son üç çeyreğinde ve 20. yüzyılın ilk 20 yılında çok önemli nüfus hareketleri yaşadı. Savaşlar nedeniyle çok önemli insan ve dolayısıyla işgücü kayıpları oldu.

Tuncer Baykara, 19. yüzyıldaki savaşların nüfus ve özellikle de genç erkek işgücü üzerindeki etkilerini Urla özelinde şöyle değerlendiriyor: “XIX. Yüzyılda devamlı savaşlar, Türk nüfusun gerilemesinde en önemli etkenlerden birisidir. Özellikle Yeniçerilerin kaldırılmasından sonraki savaşların daha çok etkili oldukları muhakkaktır. 1928-29, 1831-32, 1854-55 ve 1877-78 savaşları Anadolu'yu olduğu gibi, Urla yarımadasını da etkilemiş olmalıdır. 1828-29 savaşı sırasında Batı Anadolu'daki Türk erkeklerinin büyük çoğunluğunun savaşa gittiğini, şehir ve köylerin adeta boşaldığını biliyoruz. 1876-77 savaşı sırasında da Orta Anadolu'dan gidenlerin yüzde 90'ının geri dönmedikleri, Balkan veya Kafkas dağlarında şehit düştükleri gerçektir.”²⁷

19. yüzyılın ikinci yarısında yalnızca Batı Anadolu'dan savaş meydanlarında ölenlerin sayısının 200 binden az olmadığı tahmin ediliyor.²⁸

Birinci Dünya Savaşı ise daha büyük kayıplara yol açtı. Bir tahmine göre, savaş süresince 325 bin asker öldü ve 400 bin asker de ciddi yaralar aldı.²⁹ Bir başka tahmine göre, ölenlerin sayısı 461.321 idi.³⁰ Ayrıca 800 bin Ermeninin ve 200 bin Rumun öldürüldüğü ve zorunlu göç sırasında veya amele taburlarında hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.³¹

Ayrıca savaşlar nedeniyle en verimli çağında milyonlarca insan üretim sürecinden koparıldı. Örneğin, 1877-78 Rus Savaşında 490 bin kişi silah altındaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu 2,9 milyon genç erkekten oluşuyordu.³²

Osmanlı İmparatorluğu savaşlarda toprak yitirdikçe, bu bölgelerde yaşayan Müslüman nüfus malvarlığını elden çıkararak ve genellikle mülksüzleşmiş bir biçimde Rumeli'ye, İstanbul'a ve Anadolu'ya göç etti. Küçülen İmparatorluğun mülksüzleştirdiği bu kitleler, proleterleşmeden yoksulluğa boğuldular.

1785 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgalinden sonra ve 1828 yılında Osmanlı ülkesine iki büyük göç dalgası yaşandı.³³ 1854 yılındaki Kırım Savaşından sonra 1854-1864 döneminde Kırım'dan ve Kafkasya'dan

²¹ Barkan, Ö.L., a.g.e., 1980, s.349-350.

²² Yerasimos, S., *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 2, Gözlem Yay., İstanbul, 1975, s.915.

²³ Şanda, H.A., *1908 İşçi Hareketleri*, Gözlem Yay., 1971, s.19.

²⁴ Yerasimos, S., a.g.e., 1975, s.913.

²⁵ Ağaoğlu, S.-Hüdaioğlu, S., *Türkiye'de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi*, Cilt 1, Merkez Basımevi, 1939, s.78.

²⁶ Şanda, H.A., a.g.e., 1971, s.97.

²⁷ Baykara, T., “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri,” Okyar, O., İnalçık, H., (ed.), a.g.e., 1980, s.282.

²⁸ Kurmuş, O., a.g.e., 1982, s.74-75.

²⁹ Bayur, Y.H., *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III, Kısım 4, TTK Yay., Ankara, 1983, s.787.

³⁰ Çavdar, T., *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, Ant Yay., İstanbul, 1970.

³¹ Bayur, L.H., a.g.e., 1983, s.787. Yerasimos ise ölen Ermenilerin sayısının 500 bin dolayında olduğunu belirtiyor. Yerasimos, S., *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 3, Gözlem Yay., İstanbul, 1976, s.1176.

³² Bayur, L.H., a.g.e., 1983, s.787.

³³ Yerasimos, S., a.g.e., 1975, s.619.

Anadolu'ya ve Rumeli'ye 595 bin kişi göç etti. "Bu insanlar gayrimenkul ve menkul mallarını terk ederek ve yalnız canlarını kurtarmak düşüncesiyle yurtlarından kaçmışlardı."³⁴

1862 yılında Sırbistan'daki kaleler Sırp beylerine bırakıldı. Türklerin bir kısmı, "varlıksız ve perişan bir halde" Bosna'ya ve Anadolu'ya sığındı.³⁵

1867'deki Girit isyanı sonrasında "isyanın dehşetinden ürken Müslüman halktan bir çoğu, mal ve mülklerini terk ederek veya hiç pahasına satarak Anadolu'ya göç etti."³⁶

1877-78 Rus Savaşından ("93 Harbi") sonra ise bir milyonun üzerinde göçmen Anadolu ve Rumeli'ye aktı.³⁷ Balkan Savaşı'ndan sonra da büyük göçler yaşandı³⁸ ve Osmanlı İmparatorluğu'na büyük ölçüde mülksüzleşmiş özgür üretici kitlesi sundu.

Buna karşılık, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ölen veya ülkeyi terk eden Ermenilerin ve Rumların arazileri ve diğer malvarlıkları, mülksüzleşmiş üreticilerin üretim araçlarına sahip olmaları doğrultusunda bir etki yarattı.³⁹ Örneğin, 1912-1923 döneminde Türkiye'den Yunanistan'a 1 milyona yakın Rum gitti.⁴⁰

Ülkede tarıma açılacak geniş araziler vardı. Çok küçük giderler karşılığında toprak sahibi olmak mümkündü. Tevfik Güran bu dönemde üreticilere sunulan olanakları şöyle özetliyor:

"Osmanlı İmparatorluğunda ele aldığımız dönem içinde tarımsal gelişme çalışmalarının bir diğer yönü, çiftçileri üretim alanlarını genişletmeye (...) özendirici etki yapacak bazı teşvik tedbirlerinin uygulanmaya konması olmuştur.

"Uygulama açısından bir diğer gelişme Tapu Nizamnamesine konan bir hükümlerle üretim alanlarının genişletilmesi çalışmalarının teşvikidir. 1859 yılında hazırlanan bir nizamnameye göre, 'boz ve kıraç' yerlerin açılıp tarla yapılması halinde, bu topraklar düşük bir tapu harcı alınarak çiftçiye karşılıksız verilecek ve bu topraklarda elde ettiği üründen 1 yıl öşür alınmayacaktı. Tarıma açılan bu toprağın taşlık bir alanda olması halinde ise bu süre 2 yıl olacaktı.

"1862 yılının başlarında pamuk üretiminin teşviki amacıyla pamuk üreticilerine şu ayrıcalıklar sağlandı. Boş toprakların tarıma açılması halinde Tapu Nizamnamesinin sağladığı 1 ve 2 yıllık öşür çıkarıldı. 10 yıl süre ile pamuk gümrük tarifeleri sabit tutulacak ve pamuğun kalitesi ne olursa olsun her cins pamuktan aynı miktar vergi alınacaktı.

"1850 yılında yeni zeytinlik yetiştirenlere 25 ve yabancı zeytin ağaçlarını aşılmalara 20 yıl vergi dışı bırakılma ayrıcalığı tanınmıştı. 1862 yılında, yeniden yetiştirilecek zeytinliklerden ilk ürün yılından itibaren 3 yıl süre ile öşür alınmaması kararlaştırıldı. Aynı yıl yeni yetiştirilecek dutlukların da ilk ürün yılından itibaren 3 yıl öşür dışı tutulmasıyla ipek böcekçiliğinin geliştirilmesine çalışılmıştır."⁴¹

II. 1923-1946 Döneminde Kırsal Kesimde Mülksüzleşme

1923-1946 döneminde Türkiye'de kırsal kesimde küçük üreticiliğin önemli boyutta bir mülksüzleşmesi yaşanmadı. Bu dönemde belirli bölgeler dışında tarımsal teknoloji ve kırsal bölgelerde üretim ilişkilerinde önemli bir değişim olmadı; ekilen topraklardaki artış, nüfus artışına koşut olarak genişledi. Tarım araç, gereç ve makinalarındaki yetersizlik nedeniyle, işlenen arazi miktarı sınırlı kaldı; hazine arazilerine ve meralara el koyma eğilimi zayıftı, yarı-feodal ilişkilerin sürdürülmesi tercih edildi.. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde büyük toprak sahipleri arazilerini yarıcı/ortakçı/maraba ilişkisi içinde işlemeyi tercih etti. Bu iktisadi ilişkinin toplumsal ve siyasal boyutlarını tamamlamak amacıyla aşiret/tarikat ilişkileri sürdürülmek istendi.

Devlet, şeker pancarı, çay, fındık, incir, üzüm, tütün gibi ürünlerin üretimini yaygınlaştırmaya çalıştı ve bu alanda küçük meta üreticilerini çeşitli biçimlerde destekledi; böylece belirli bölgelerde kendi tüketimi için üretim yapan küçük burjuva işletmelerin yerini, pazar için üretim yapan küçük meta üreticisi küçük burjuvalar aldı. Reji'nin millileştirilmesi ve devletleştirilmesi ve tarımı desteklemek amacıyla kurulan tarım işletmeleri, tarım satış kooperatifleri ve benzeri işletmeler, küçük meta üretimini teşvik etti.

Ayrıca tekke ve zaviyeler kapatıldı ve dini vakıfların gayrimenkullerine el kondu. El konan arazilerin bir bölümü hazineye devredilirken, bir bölümü yoksul köylülere dağıtıldı.

Eskişehir ilindeki 36 köyü kapsayan Mahmud Sani Vakfı'na ait 1.270.000 dönüm arazi, 2613 sayılı Tapu Tahrir ve Kadastro Kanununa dayanılarak, 34 bin parsel ayrıldı ve yerli halkın iskanına verildi. Ayrıca, 23 bin parselde 900.000 dönüm arazi de topraksız köylülere dağıtıldı. Mahmud Sani Vakfı'nın diğer topraklarının bir bölümü de Türkiye'ye gelen göçmenlere verildi. Mahmudiye Harası da vakıf arazisinden yapılan tahsisle kuruldu. Ayrıca, göçmenlere, mübadillere ve yangın felaketlerinden zarar görenlere arazi verildi.

³⁴ Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi, Cilt VII*, TTK Yay., Ankara, 1977, s.277-278.

³⁵ Karal, E.Z., a.g.e., 1977, s.277.

³⁶ Karal, E.Z., a.g.e., 1977, s.278.

³⁷ Öztuna, Y., *Türkiye Tarihi, Cilt 12*, Hayat Kitaplığı, İstanbul, 1967, s.120.

³⁸ Öztuna, Y., a.g.e., Cilt 12, 1967, s.228.

³⁹ Bayur, Y.H., a.g.e., 1983, s.46.

⁴⁰ Lozan Antlaşması hükümleri uyarınca "mübadele" 1923-1926 döneminde de sürdü. 1923-1926 yıllarında 1.200.000 Rum, Anadolu'dan Yunanistan'a gitti. Yunanistan'dan ise 400.000 Müslüman, Türkiye'ye geldi. Keyder, Ç., *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yay. No.3, Ankara, 1982, s.37-38.

⁴¹ Güran, T., "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası," Okyar, O., İnalçık, H., (ed.), a.g.e., 1980, s.274-275.

Silivri’de Sultan Beyazıt Vakfı’ndan 15.000 dönüm arazi Romanya’dan gelen göçmenlere dağıtıldı. Saray ve Vize ilçelerinde bulunan Paşa Vakfı arazileri ise İcra Vekilleri Heyeti’nin 1.12.1926 gün ve 4450 sayılı kararname ile göçmenlere verildi. Bunların dışında Şanlıurfa’nın Viranşehir ilçesine bağlı 17 köyde bulunan Eyüp Nebi Vakfı’ndan 150.000 dönüm arazi, Amasya’nın Taşova ilçesinin köylerinde bulunan Hazinedar Süleyman Paşa Vakfı’ndan 25.000 dönüm arazi, Palu ve Karakocan ilçelerine bağlı köylerde bulunan 30.000 dönüm vakıf arazisi, Bursa’ya bağlı Karacabey ilçesi köylerinde bulunan 10.000 dönüm vakıf arazisi ve Aydın’ın çeşitli köylerinde 5.000 dönüm zeytinlik arazi, iç iskana tahsis edildi.⁴²

Güneydoğu’daki isyanlardan sonra bazı toprak ağalarının sürgüne gönderilmesi ve arazilerine el konması da sınırlı bir toprak reformu anlamına geldi.

Bu dönemde ülkede ulaştırma olanakları ancak yeni demiryolu hatlarının yapımıyla sınırlı biçimde gelişti. Kırsal nüfusun oranında önemli bir düşme olmadı.

1927 tarım buhranı ve 1929 Dünya Buhranı sonrasında tarım ürünü fiyatlarında yaşanan büyük düşüş kırsal kesimde önemli bir yoksullaşmaya yol açtı. Pazar için üretim yapan küçük meta üreticilerinin bir bölümü bu süreçte arazilerini tefecilere/tüccarlara kaptırdı; onların ortakçısına/kiracısına dönüştü. Ağırlıklı olarak kendi tüketimi için üretim yapan küçük köylülük ise artan nakit gereksinimini karşılamak için kentlerde geçici olarak işçilik yapmaya yöneldi. Tarımda yaşanan ekonomik bunalımın yol açtığı yoksullaşma bazı bölgelerde yarıcılık/ortakçılık güçlendirdi; ancak bu yoksullaşma ve mülksüzleşme de kentlere kalıcı bir göçe neden olmadı.

Ülkede kapitalizmin gelişmesi ve tarımda pazar için üretimin yaygınlaşması, bazı bölgelerde tarımda feodal ilişkilerin çözülme sürecini gündeme getirmişti. Yarıcı/ortakçı/maraba ile toprak ağası arasındaki ilişkide emek-ranttan ürün-ranta, ürün-ranttan para-ranta geçiliyordu. Ancak ekonomik buhran sürecinde tarımsal ürün fiyatlarının ciddi biçimde düşmesi, para-ranttan ürün-ranta dönüşe yol açtı. Toprak ağası, ürün fiyatlarının istikrarsız ve düşme eğiliminde olduğu koşullarda kirasını alamama kaygısını taşıyordu. Yarıcılık yapan köylü ise fiyat oynamalarına karşı ürün-rantı daha güvenceli buluyordu. Diğer bir deyişle, ekonomik buhran, yarıcılık yapan köylülerin yoksullaşma ve mülksüzleşme nedeniyle köylerinden kopmasına yol açmadı; tam tersine, yarıcılıktan kiracılığa geçiş sürecini tersine çevirdi.

1923-1946 döneminde ülke nüfusunun büyük bölümü köylüydü; Cumhuriyet’in gereksinim duyduğu mali kaynakların sağlanmasında dolaylı ve doğrudan vergiler aracılığıyla köylülüğe yüklenildi. 1925 yılında aşarın kaldırılması çağdışı bir uygulamaya son vermişti; ancak özellikle 1927 tarım buhranı ve 1929 Büyük Buhran’dan sonra düşen tarım ürünü fiyatları, ödenmesi gereken vergilerde bir indirime gidilmediğinden, köylülüğün yoksullaşmasına yol açtı. İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan politikalar da köylülüğün iktisadi sorunlarını artırdı. “Milletin efendisi köylü” giderek daha da yoksullaştı; ancak başka sorunların da yaşandığı kentlere göç etmek yerine, yüzyılların mirası olan ilişkileri sürdürdüğü köyünün istikrarlı toplumsal ilişkilerinde yaşamını sürdürmeyi yeğledi.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan topraklar geniş, nüfus az, tarım araç ve gereçleri geriye.⁴³ 1927 tarım sayımı sonuçlarına göre, 231,5 milyon dönüm ekime elverişli arazinin yalnızca 43,7 milyon dönümlük bölümü ekiliyordu. Ekilen alanların ülke toprakları içindeki oranı 1927 yılında yüzde 4,86 iken, 1934 yılında yüzde 10,2 ve 1940 yılında da yüzde 12,25 oldu.⁴⁴ Ekilen arazi 1946 yılında ancak 71,9 milyon dönüme ulaşmıştı.

Savaşlar, hastalıklar ve dış göç nedeniyle nüfus azalmıştı.⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli miktarda toprağa sahip olan Ermeni ve Rumların büyük bölümü ölmüş veya ülkeyi terketmişti. Savaşlarda ölenlerin, Ermenilerin ve Rumların arazileri ve malmülkü ve genel olarak arazi bolluğu, ülkede doğrudan üreticilerin mülksüzleşmesinin önündeki en önemli engeldi. 1923-1946 döneminde ve hatta 1950’li yıllara kadar, mülksüzleşme düzeyinin geriliğine ve nüfusun yetersizliğine bağlı olarak, sürekli bir işçi sıkıntısı yaşandı.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu için Millet Meclisi’nde oluşturulan Geçici Komisyon’un raporunda ülkede ekilebilir arazi potansiyeli konusunda şöyle deniyordu: "Türkiye’de kültüre alınabilecek çok geniş toprakların bulunduğu açık bir hakikattir. Tereddütsüz kabul etmek icap eder ki, mera ve çayır arazisi adı altında boş yatmakta olan bu toprakların önemli kısmı, hayvancılığımıza zarar vermeden ve hemen hemen ıslah külfet ve masrafına ihtiyaç hasıl olmadan, ekim ve dikime açılabilir. Bu suretle ekilen sahayı belki bir misli kolayca genişletmek mümkün sayılabilir. Devletin kombinalarla yapmakta olduğu ziraatte milyonlarca dönüm münbit toprakları kolaylıkla bulabilmesi ve ilerisi için de çok geniş sahaların kombinalarla ziraate açılmasının derpiş edilmesi bu müşahadenin inandırıcı delillerindedir."⁴⁶

1923-1946 döneminde nüfusun çok büyük bir bölümü kırsal bölgelerde yaşıyordu. Bu nedenle, mülksüzleşme öncelikle kırsal kesimde gerçekleşecek bir olguydu. 1927, 1935, 1940 ve 1945 nüfus sayımı sonuçları aşağıda sunulmaktadır:

⁴² Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, Ankara, 1973, s.245.

⁴³ Tökin, İ.H., *Türkiye Köy İktisadiyatı*, 2. Basım, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s.42 ve 48.

⁴⁴ Kepenek, Y., *Türkiye Ekonomisi*, 5. Basım, V Teori Yay., Ankara, 1990, s.37 ve 65.

⁴⁵ Müderrisoğlu, A., *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yay.No.1974-162, Ankara, 1974, s.22, 25, 362, 429.

⁴⁶ Aktaran, Barkan, Ö.L., *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, s.484.

Nüfus Sayımları Sonuçları⁴⁷

Yıl	Toplam Nüfus	10.000 ve Daha Fazla Nüfuslu Yerlerde Yaşayanlar (%)	10.000'den Az Nüfuslu Yerlerde Yaşayanlar (%)
1927	13.648.270	16,3	83,7
1935	16.158.018	16,6	83,4
1940	17.820.950	18,0	82,0
1945	18.790.174	18,4	81,6

Yıl	Toplam Nüfus (Milyon Kişi)	İl ve İlçe Merkezi Nüfusu (Milyon Kişi)	İl ve İlçe Merkezi Nüfusu Oranı (%)	Belde ve Köy Nüfusu (Milyon Kişi)	Belde ve Köy Nüfusu Oranı (%)
1927	13,6	3,3	24,2	10,3	75,8
1935	16,2	3,8	23,5	12,4	76,5
1940	17,8	4,3	24,4	13,5	75,6
1945	18,8	4,7	24,9	14,1	75,1
1950	20,9	5,2	25,0	15,7	75,0

1934 yılı Haziran ayında Dahiliye Vekilinin yaptığı açıklamalara göre, Türkiye'de bir milyondan fazla yarı veya daimi göçebe vardı.⁴⁸

1923-1946 döneminde, mülksüzleşmenin yeterince gerçekleşmediği koşullarda, kapitalist sömürü ilişkileri açısından ilginç bir duruma ortaya çıktı. Tarımda, madencilikte, inşaat ve sanayide üretim araçları sahipleri önemli ölçüde kapitalistleşirken ve işyerlerinde kapitalist sömürü ilişkileri önemini artırırken, doğrudan üretici tam anlamıyla ücretlileşmiyor, işçileşmiyor, yarı-mülksüzleşmiş üretici olarak varlığını ve bilincini sürdürüyordu. Ücretli emek-sermaye çelişkisi de toplumsal ve siyasal yaşamda belirleyici olamıyordu.

Çukurova ve Ege Bölgelerinde ücretli işçi kullanan kapitalist işletmeler vardı. Ancak bu kapitalist tarım işletmelerinde belirli mevsimlerde çalışan tarım emekçileri, mülksüzleşmiş ve işçileşmiş üreticiler değil, az topraklı yoksul köylüler veya ortaklılardı. Madenlere devlet veya sermayedarlar hakimdi ve üretim sürecinde kapitalist ilişkiler geçerliydi. Ancak madenlerde çalışan emekçilerin çok büyük bir bölümü az topraklı yoksul köylü veya ortaklıktan ayırabildiği zamanı değerlendiren topraksız köylülerdi. Özellikle demiryolları ve fabrika inşaatlarında çalışan inşaat işçilerinin durumu da bu nitelikteydi. Sanayide de mülksüzleşmenin geriliğinin yarattığı sonuçlar önemliydi.

Mülksüzleşme düzeyinin geriliği, mülksüzleşmiş az sayıdaki nitelikli işçiye günün koşullarında önemli maddi ayrıcalıkların sağlanmasına ve işçi sınıfının bu kesiminin bir işçi aristokrasisine dönüştürülmesine de yol açtı.

1923-1946 döneminde işçi sınıfı hareketine damgasını vuran özellik, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin ve işyerindeki sömürü ilişkisinin özünün önemli bir ölçüde kapitalistleşmesine karşılık, mülksüzleşme düzeyinin geriliği nedeniyle, doğrudan üreticilerin her açıdan yeterince işçileşmemesi ve ayrıca bir işçi aristokrasisinin oluşmasıdır. Bu olgu nedeniyle gelişen ve yaygınlaşan kapitalist sömürüye rağmen, bağımsız ve güçlü bir işçi sınıfı hareketi gelişmemiştir. Mülksüzleşme, sınıf hareketinin dinamiklerini kavrayabilmenin temel anahtarlarından biridir.

1923-1929 dönemi, geniş köylü kitleleri için "görelî bir ilerleme" sağlanan yıllar olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹ Ancak 1927'de başlayan tarım bunalımı ve onu izleyen 1929 dünya bunalımı, kırsal kesimde büyük ve hızlı bir yoksullaşmaya yol açtı.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 19.5.1930 tarihinde Millet Meclisi'nde bütçe müzakereleri sırasında yaptığı açıklamada şunları söyledi: "Memleketimizde bulunan 40.300 köyden 1500 köyün halkı topraksızdır. Şehirlerde topraksız olarak da bir o kadar çiftçi vardır. Toprağı na-kafi olan çiftçi nüfusu da aşağı yukarı 300 bine balığ olmaktadır."⁵⁰

⁴⁷ DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, DİE Yay.No.683, Ankara, 1973, s.78.

⁴⁸ Derin, H., *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1940, s.35.

⁴⁹ Boratav, K., "İktisat Tarihi, 1908-1980," Akşin, Sina (ed.), *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980, Cem Yay., İstanbul, 1989, s.290.

⁵⁰ Aktaran, Barkan, Ö.L., a.g.k., 1980, s.478.

Tarım Bakanlığı'nın 1937 yılından itibaren 35 ilde yaptırdığı anketlerin sonuçlarına göre toprak mülkiyetinin dağılımı şöyledir:

Köy Etüdlere Sonuçları (35 il)⁵¹

Tasarruf Edilen Toprak Miktarı	Aile Sayısı	Toplam Aile Sayısına Oranı (%)
Tamamiyle topraksız	61.008	5,50
1 - 10 dönüm	244.828	22,10
10 - 20 dönüm	161.280	14,56
20 - 30 dönüm	124.518	11,25
30 - 40 dönüm	92.222	8,32
40 - 50 dönüm	73.313	6,61
ara toplam	757.169	68,34
50 - 75 dönüm	112.720	10,08
75 - 100 dönüm	74.914	6,76
ara toplam	944.803	85,28
100 - 200 dönüm	88.365	7,98
200 - 500 dönüm	31.886	2,87
500 - 1000 dönüm	40.104	3,70
1000 dönümden fazla	1.876	0,17
genel toplam	1.107.036	100,00

Tarım Bakanlığı tarafından yapılan değerlendirmelerde, 35 ildeki araştırma sonuçları, diğer 28 ili de kapsayacak biçimde tüm ülkeye yaygınlaştırılınca, 128.690 topraksız aile ve 872.830 az topraklı (20 dönüm ve daha az topraklı) aile ortaya çıkmaktadır.⁵²

Bu dönemde devlet arazisi ile köylerin orta malı topraklar, toplam arazinin önemli bir bölümünü oluşturuyordu. 1940-1941 yıllarında Ziraat Vekaleti Köy Etüdlere Bürosu tarafından yapılan araştırmanın çeşitli ilçelere ilişkin sonuçları şöyledir: Kütahya'nın merkez ilçesinde arazinin yüzde 74,28'i köylerin orta malı, yüzde 8,82'si devlet arazisi, yüzde 14,10'u küçük işletmeler ve yüzde 2,70'i de büyük (700 dönüm ve fazlası) işletmelerdi. Arazinin yalnızca yüzde 0,10'luk bölümü vakıf arazisiydi. Kayseri'nin Develi ilçesinde toplam arazinin yüzde 68,24'ü köyün orta malı, yüzde 8,90'ı devlet malı, yüzde 21,68'i küçük işletme, yüzde 1,1'i ise büyük (1000 dönüm ve fazlası) işletmeydi. Vakıfların payı yüzde 0,08 düzeyindeydi. Ankara'nın Bala ilçesinde köyün orta malı arazinin payı yüzde 74,40, devlet arazisinin payı ise yüzde 10,10 oranındaydı. Küçük işletmelerin payı ise yüzde 15,5 idi. Bu bölgede vakıf arazisi ve 1000 dönümden büyük işletme yoktu.⁵³

Yukarıda belirtildiği gibi, bu dönemde köylerde hâlâ köyün orta malı olan arazi de bulunmaktadır. İ.H.Tökin, Kars ve Karadeniz Ereğlisi'nden verdiği örneklerle, her yıl köyün önderleri tarafından bu arazinin yeniden nasıl dağıtıldığını anlatmaktadır.⁵⁴

İsmail Hüsrev Tökin, 1930'lu yıllarda Anadolu köylüsünü şöyle anlatmaktadır:

"Türkiye'nin münakalat yollarından (deniz, demiryolları ve şoseler) uzak ve münakalatın kolaylıkla teminine gayri müsait zemin arızaları harice karşı kapalı bulunan nevahisinde istihsal olunan mahsulün mühim bir kısmı, istihsal edildiği mahalde müstahsili tarafından istihlak olunur. (...) İstihlak maddelerinin kısmı azamını pazar vasıtası ile değil, kendi zati istihsal ile temin eder. Çorap, çamaşır, hatta kundura ve elbise gibi maddelerin ekseriyetle aile efradı tarafından ihzar edildiği görülür. Ev eşyası da aynı tarzda temin olunur.⁵⁵

"Doğu Anadolu'da "yalnız şeker, gaz, çay, kahve gibi şeyleri pazardan alır. (...) Bu mntıklaradaki köylünün pazarla alakası yok denecek kadar azdır. Köylü aşağı yukarı kendi yağıyla kavrulmaktadır. (...) Orta Anadolu'nun münakalata o kadar müsait olmıyan binaenaleyh haricte teması nisbeten az olan nevahisinde de aynı hali müşahede ederiz. Dağlık veya ormanlık sahalarda köylü, istihsalatının ancak fazlasını mahalli şehir veya kasaba çarşısına çıkarır. Buralarda da asıl olan zati ihtiyaçların tatminidir. Pazarda satış tarzı tali derecede kalır. Şarkta olduğu gibi pazarla ancak Devlete olan vergi borcunu ödemek veya mahsul fazlasını satmak maksadile temasa gelinmektedir.⁵⁶

Türkiye'de tarım 1927 yılında bir bunalıma girdi. Bu bunalım, 1929 dünya bunalımı ile küçük üreticiliği önemli ölçüde etkileyecek bir sürece dönüştü.

⁵¹ Aktaran, Barkan, Ö.L., a.g.k., 1990, s.477.

⁵² Barkan, Ö.L., a.g.k., 1990, s.476-477.

⁵³ Ziraat Vekaleti Köy Etüdlere Bürosu, *Birinci Beşbin Köyün Etüdü*, Ankara, 1940-1941; aktaran: Yaşa Memduh ve diğ., *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Yay., İstanbul, 1980, s.172.

⁵⁴ Tökin, İ.H., a.g.k., 1990, s.26, 27.

⁵⁵ Tökin, İ.H., a.g.k., 1990, s.21, 22.

⁵⁶ Tökin, İ.H., a.g.k., 1990, s.23, 24.

Bunalımla birlikte Türkiye'nin ihraç ettiği tüm tarım ürünlerinde büyük fiyat düşüşleri yaşandı. İç pazar için üretilen tarım ürünlerinin fiyatları da düştü. Buğdayın kilosu 1927 yılında 12,78 kuruştı. 1932 yılında 4,94 kuruşa indi. Aynı dönemde, iç fındık 27,94 kuruştan 15,94 kuruşa; tiftik 154,44 kuruştan 33,30 kuruşa; pamuk 67,08 kuruştan 35,30 kuruşa; afyon 2297,49 kuruştan 811,93 kuruşa düştü. 1927 yılı Aralık ayı ile 1934 yılı Aralık ayı arasında çeşitli malların fiyatlarındaki düşüş de şöyleydi: İncir, 35,76 kuruştan 11,96 kuruşa; zeytinyağı 55 kuruştan 21 kuruşa. Üzümün fiyatı 1929 yılında 34 kuruş iken, 1934 yılında 19 kuruş oldu. Tütünün kilosu 1926 Aralık'ında azami 300 kuruş ve asgari 250 kuruş iken, 1933 Aralık'ında azami 100 kuruş ve asgari 15 kuruş oldu.⁵⁷

Küçük üretici köylü, sattığı ürünün fiyatları hızla düşerken azalmayan borcunu ve nakdi vergisini ödeyebilmek için mal-mülkünü satmaya ve ücretli olarak çalışabileceği iş aramaya başladı.

Ahmet Hamdi Başar, buhran döneminde köylünün yoksullaşma sürecini şöyle anlatmaktaydı:

"Vergilerin ağırlığı, tahsil edenlerin yaptığı suistimallerden şikayet umumi idi. Devlet otoritesini temsil eden memurların yaptıkları haksızlıklar ve kanunsuzluklardan her tarafta, geniş ölçüde misaller getirilerek, bahis olunuyordu. İnkılabın ve inkılapçı elemanın merkezi olması lazım gelen Halk Fırkası, bir çok yerde menfaatçıların elinde ve emrinde çalışıyordu...

"Köy gittikçe fakirleşiyor, yaşanamıyacak hale geliyordu. Hele son dünya buhranı ile beraber mahsul ve bilhassa buğday fiyatlarının düşmesi büyük bir panik husule getirmişti. Köylü mahsulünü satarak, tohum masraflarını bile karşılamıyor; öbür taraftan vergileri ve banka faiz ve resümlerini, piyasa borçlarını ödemek için tazyik ediliyordu."⁵⁸

"Ziraat Bankası ve köylü münasebetleri küçük bir mevzu değil. Bu iş, büyük münasebetler çevresinde tetkik edilecek mühim bir mesele. (...) Banka yerine köylünün murabahacıdan, tüccardan para aldığı veya onun esiri gibi çalıştığı da doğru."⁵⁹

"Her nereye gitmişsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu suretle yapılan zulümlerden şikayet edildiği görülmüyor."⁶⁰

"Peynirciler, hayvan sahipleri zararda. Hayvancılar bu zarar karşısında sayım vergisini veremeyecek halde olduklarını söylüyorlar. Vergi için çok tazyik yapılmakta, hayvanlar satılmaktaymış. Sonra tahsildeki haksızlıklardan da sık sık şikayet olunuyor. (...) İşte şu köylüden kendisine ait olmayan tarlaların da vergisi isteniyor; onun için öküzü satılıyor. (...) Köylü vergi tahsildarlarından iki gün izin istemiş; şehirde murabahacıardan ayda yüzde 5 faizle de para bulamamış. Ziraat müdürü bile 'iki çifti olan köylü bir çiftini satmaya mecbur kalıyor' diyor."⁶¹

"Adana'da Ziraat Bankasında ve hariçte yaptığım tetkiklerde arazinin köylü eline geçerek parçalanması ve sonra köylüden çıkarak büyük arazi sahiplerinin eline geçmesi şeklinde bir hareketin mevcut olduğunu gördüm."⁶²

İsmail Hüsrev Tökin, bunalımın sonuçlarını şöyle anlatmaktaydı: "Köylü borçlarına mukabil bütün müterakim servetlerini elinden çıkarmaktadır. (...) Devlete olan borcunu, sermayesinden, yani hayvanını, vesaitini satmak suretile ödemektedir."⁶³ "İçtimai farklılaşmada müstahsillerin mühim bir kısmı istihsal vasıtalarından yani mülkiyetlerinden tecerrüt ederek iş kuvvetini satan müstahsiller haline gelmektedir. Emtiasını satamayan fakat mutavassıta, murabahacıya olan borcundan dolayı elinden bütün istihsal vasıtalarını borcuna mukabil alacaklısına devreden müstahsil, yaşamak için ancak kol kuvvetini satmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bugün Anadolu'nun her yerinde böyle binlerce köylünün şehirlere yahut diğer iş merkezlerine, demiryolu inşaatı olan yerlere akın ettiğini görmekteyiz."⁶⁴

Bu yıllarda mülksüzleşip ücretli olarak çalışmaya başlayan birçok kişinin kafasında, tarlasına yeniden kavuşmak arzusu yatıyordu. Bu niyet ve çaba da, bu işçilerin kafaca işçileşmesini, örgütlenmesini, sınıf mücadelesine katılmasını önemli ölçüde zorlaştırıyordu. Oya Köymen bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Karadeniz Bölgesinin bu yolla mülksüzleşen küçük köylülerinin önemli bir bölümü de yıllarboyu şehirlerde, kömür işletmelerinde, tarlalarını bir gün geri alabilmek umuduyla çalışmışlardır. Örneğin, 1931 yılında Zonguldak Ticaret Odası Katiplerinden birinin yaptığı araştırmaya göre, kömür ocaklarında çalışan amelelerin yüzde 80'inin küçük mülk sahibi köylü olduğu ve ocaklara 'birkaç kuruş arttırdıktan sonra' köylerine, tarlalarına dönebilmek umuduyla geldikleri anlaşılmaktadır."⁶⁵

Mülksüzleşme konusunda CHP Hükümetleri'nin 1923-1946 döneminde izlediği politika, çeşitli gereksinimlere bağlı olarak bazı çelişen amaçların uzlaştırılmasıydı.

CHP, kırsal kesimde küçük üreticiliği teşvik eden bir politika izledi. CHP'nin bu dönemde küçük üreticiliğe destek politikası, DP ve AP geleneğinin 1950-1980 döneminde kırsal kesimde izlediği küçük üreticiliği destekleme politikasından temelden farklıdır. DP ve AP geleneği, dünyada Soğuk Savaş'ın şu yada bu ölçüde etkili olduğu koşullarda, A.B.D. emperyalizminin bir anti-komünist araç olarak küçük üreticiliği destekleme

⁵⁷ Aydemir, Ş.S., "Sosyal Milliyetçiliğin Zaferi," *Kadro*, Cilt 3, No.35-36, İlkkanun 1934 ; Sonkanun 1935, Tıpkıbasım: AİTİA Yay.No.134, Ankara, 1980, s.15-16.

⁵⁸ Başar, A.H., *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonraki Türkiye*, 2. Basım, AİTİA Yay.No.155, Ankara, 1981, s.21.

⁵⁹ Başar, A.H., a.g.k., 1981, s.40.

⁶⁰ Başar, A.H., a.g.k., 1981, s.41.

⁶¹ Başar, A.H., a.g.k., 1981, s.86.

⁶² Başar, A.H., a.g.k., 1981, s.116.

⁶³ Tökin, İ.H., "Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü," *Kadro*, No.14, Şubat 1933, Tıpkıbasım, Cilt 2, AİTİA Yay., No.130, Ankara, 1979, s.19, 20.

⁶⁴ Tökin, İ.H., a.g.m., 1979, s.22.

⁶⁵ Köymen (Silier), O., *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yay., İstanbul, 1981, s.95.

politikası ve köylünün oyunu alabilme kaygısıyla oluşmuştu. CHP'nin politikasında ise, işçi sınıfının oluşumu korkusu ve kırsal bölgelerdeki çağdışı ilişkileri (aşiretçilik, toprak ağalığı, tarikatçılık) zayıflatma çabası söz konusudur.

CHP kırsal kesimde çok bilinçli bir biçimde mülksüzleşmeyi önlemeye ve bunun temel unsuru olarak kırsal kesimde küçük üreticiliği desteklemeye çalışırken, bir taraftan ülkedeki sermaye birikimini gerçekleştirmek için vergiler aracılığıyla küçük üreticiliğe yüklendi; diğer taraftan mülksüzleşme düzeyinin geriliği nedeniyle ücretli işgücü gereksinimini sürekli olarak hissetti.

Mustafa Kemal Atatürk, 1.11.1928 tarihinde T.Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında şunları söylüyordu: "Şark vilayetlerimizin bir kısmında ihdas edilen umumi müfettişlik isabetli ve faydalı olmuştur. Cumhuriyet kanunlarının emniyetle sınımlanacak yegane yer olduğunun anlaşılması bu havalide huzur ve inkişaf için esaslı bir mebdedir. Yeni faaliyet devrimizde gerek bu havalide, gerek memleketin diğer kısımlarında toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesiyle ehemmiyetli olarak iştilal buyuracaksınız."⁶⁶

Atatürk, 1.11.1929 tarihli açış konuşmasında da bu noktayı vurguluyordu: "Bu sene zirai kooperatif teşkilatına başlanmış olması, bilhassa memnuniyetimizi mecup oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına teşmil etmeği ziyade iltizam ediyoruz. Kezalik çiftçiye arazi vermek de, Hükümetin mütemadiyen takip etmesi lazımlı gelen bir keyfiyettir. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek, memleketin istihsalatını zenginleştirecek başlıca çarelerdendir."⁶⁷

İsmet Paşa Hükümeti'nin 9.11.1929 tarihli programında bu konu şöyle ele alınıyordu: "Evvela vatandaşlara arazi dağıtılmasından bahsedeceğim. İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilayetlerimizden işe başladık. Birinci Umumi Müfettişlik dahilinde şimdiye kadar hazineye ait araziden 90 bin dönüm toprak dağıttık. Ayrıca istimlak ederek ve bedelini peşin ödeyerek 20 bin dönüme yakın arazi verdik. Bundan mada Garp Vilayetlerimizde hazineye ait olan veya satın aldığımız bazı çiftlikleri köylüye maletmeğe muvaffak olduk. Bizim bu işte mesleğimiz; topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkanını hazırlamaktır."⁶⁸

Atatürk'ün T.B.M.M.'nde 1.11.1936 tarihli açış konuşmasında amaç daha net bir biçimde ifade ediliyordu: "Toprak kanununun bir neticeye varmasını Kamutay'ın yüksek hizmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağı malik olması, behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır."⁶⁹

Atatürk'ün 1.11.1937 tarihli konuşması da şöyleydi: "Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiç bir sebep ve suretle bölünemez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri erazi genişliğini, erazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır."⁷⁰

Celal Bayar, 8.11.1937 tarihinde T.B.M.M.'ne sunduğu Hükümet Programında bu talimatlara uymuştu:

"Topraksız çiftçi bırakmamak prensibi parti programımızın 34üncü maddesine dayanır. Her Türk çiftçisini kafi toprak sahibi etmek ve topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için hususi istimlak kanunları çıkarmak bu maddenin hükmüdür. Her Türk çiftçi ailesinin çalışarak geçinebileceği bir toprağı malik olmasını vatan için sağlam bir temel ve imar esası saymaktayız.

"Memlekette her bölgenin hususi şartlarına göre bir çiftçi ailesinin geçinebilmesi için muhtaç olduğu toprağı malik olmasını behemahal temin etmek ve bu aile toprağının hiç bir sebep ve suretle parçalanmasına ve elden çıkmasına meydan vermemek lazımdır.

"Her bölgenin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini sınırlandıracağız. Buna ait bir kanun layihasını biran evvel hazırlayarak büyük meclise takdim etmek kararındayız...

"Tercihan at olmak üzere en küçük çiftçi ailesinin bile bir çift hayvana malik edilmeleri imkanının teminine çalışılacaktır. Bunun için kredi kolaylığı, vergiden ve hacizden istisna gibi çarelere müracaat edilecektir."⁷¹

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1.11.1941 tarihinde T.B.M.M.'ni açarken şu konuşmayı yapıyordu: "Toprak Kanunu, Büyük Meclis'e sunulmak üzeredir. (...) Toprağı olmayıp, kendi başına ocak kurmak isteyenlere toprak temini, Cumhuriyetin en ziyade ehemmiyet verdiği bir meseledir. Nüfusun çoğalması ve intikal suretile parçalanması neticesinde, elindeki toprağı bu günkü işleme kudret ve vasıtalarına, çoğalan yaşama ihtiyaçlarına artık yetişmemeye başlayan az topraklı köyler ve köylüler vardır. Bunları, kendilerine daha yüksek yaşama imkanı verecek miktarda toprak sahibi kılmak ve bu topraklarda iş yapma kudretini tam kıymetlendirecek verimli bir işleme için lüzumlu araçlarla donatmakta acele etmek lazımdır."⁷²

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kırsal kesimde mülksüzleşmeyi önleme çabasının birinci nedeni, ülkede işgücünden başka satacak birşeyi olmayan güçlü bir işçi sınıfının oluşmasını engellemektir.

⁶⁶ Öztürk, K., *Cumhurbaşkanlarının T.Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, Ak Yay., İstanbul, 1969, s.204.

⁶⁷ Öztürk, K., a.g.k., 1969, s.213.

⁶⁸ Öztürk, K., *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yay., İstanbul, 1968, s.119-120.

⁶⁹ Öztürk, K., a.g.k., 1969, s.250.

⁷⁰ Öztürk, K., a.g.k., 1969, s.260.

⁷¹ Öztürk, K., a.g.k., 1968, s.175-6.

⁷² Öztürk, K., a.g.k., 1969, s.322.

CHP yöneticileri, özellikle Sovyetler Birliği ile yakın iktisadi ilişkilerin sürdürüldüğü koşullarda, işçi sınıfını potansiyel bir tehdit olarak görüyordu. Ancak, laik Cumhuriyetin ve çağdaş Türk ulusçuluğuna dayalı üniter devlet yapısının yaratılmasının önündeki mevcut engeller ise tarikatlar, tekkeler, şeyhlik ve toprak ağalığıydı. Kürt hareketinde aşiretlerin, aşiret reislerinin, toprak ağalarının ve şeyhlerin belirleyiciliği ve şeriatçıların bu hareketteki etkileri, CHP'nin küçük üreticiliği güçlü bir biçimde desteklemesini getirdi.

Şevket Süreyya Aydemir, toprak ağalığı ile üniter devlet yapısına dayalı çağdaş Türk ulusçuluğunun yaratılmasının önündeki engeller arasında bir ilişki olduğu düşüncesindeydi:

"Biz gittiğimiz yerlere, hiç olmazsa kendi ırkımızdan olanlar için, daima şahsi mülkiyeti ve küçük çiftçiliği götürdük... Kürtlük bir iktisadi rejimdir ki esasında, herşeyden evvel, koyu bir toprak köleliği, yani müstahsilin yurtsuzluğu ve topraksızlığı yatar. Toprak köleliğinde müstakil küçük köylülük yoktur ki toprak mülkiyetinden, serbest mübadele yoktur ki pazar kaidelerinden ve binaenaleyh insanlar arasında bir takım medeni hukuk ve iktisat münasebetlerinden bahsedilebilsin. (...) Türk serbest iktisat ve cemiyet nizamıyla Kürt feodalizminin mücadele ettiği yerlerde, tekke, bu feodalizmin bir vahti teşkilatıdır ve bu teşkilatın hedefi, Türk nüfusunun dilini, dinini ve serbest tefekkürünü izale etmektir. (...) Türk köyünün kürtleşmesi, Türk köyünde küçük çiftçiliğin serbest toprak mülkiyetinin tasfiyesiyle başlar. (...) Eski hükümetlerin her türlü himayeleriyle, etraflarındaki Türk nüfusu aleyhine hergün biraz daha silahlanan ve azan bir Kürt aşiretinin, tesallutu karşısında birgün, ya canından, ya toprağından geçmek ızdırarında kalan Türk köylüsü toprağını bu Kürt beyine terkedince, derhal, bu beyin arazisinde çalışan bir canlı 'meta', bir 'toprak kölesi' haline düşer. Artık onun hem malı, hem canı, hem namusu Kürt beyinin malıdır. Artık onun kendini Kürt sayması, kürtçe konuşması ve beyin adamlarının ardından derhal köye gelip yerleşen izbandut gibi bir tarikat şeyhinin, her gösterdiğine tapması, her dediğine inanması lazımdır. (...)"

"Kürt beyi tehakkümünü, kürtleştirilmiş Türkün, toprağı, kanı, milliyeti, dini ve namusu pahasına yaşatır.

"Derebeylik nizamının tasfiyesi, Şarkta, uzun asırlar imtidadınca topraksızlaştırılan, mülkiyetsizleştirilen köylünün mal ve mülkiyet sahibi kılınması neticesinde bitecektir. Küçük çiftçilik, toprak köleliğinin zıttıdır ve derebeylik münasebetlerinin en emin tasfiye vasıtasıdır.

"Toprak, yurt ve istihsal vasıtaları sahibi kılınacak kürtleşmiş Türkün kendi diline ve öz iktisat nizamına dönmesi, oralarda serbest mübadele usullerini ve pazar münasebetlerini genişlettirecek ve bu genişleyen münasebetler Türk milletinin siyasi ve iktisadi tecanüs ve vahdetini temin edecektir."⁷³

İsmail Hüsrev Tökin'in değerlendirme ve önerileri de benzer nitelikteydi:

"Dini müesseselerin derebeyliğidir. Devlet veya hususi eşhas tarafından bu müesselere içindeki köylerle beraber geniş arazisinin varidatı vakfedilmişti. (...) Osmanlı İmparatorluğunun her yerine yayılmış olan bektaşî tekkeleri adetleri yüzler hanesini aşan köylere malikti."⁷⁴

"Bu bir kaç misal tekkelerin nasıl müstakil derebeyi müesseseleri olduğunu ve topraksız köylü kitlelerinin tekkeler arazisinde asırlarca kölelik ve ortaklıkla geçinmiş ve hepsinin tekkelerin maddi esaretinden başka bir de manevi esaretini çekmiş olduklarını göstermeye kafidir."⁷⁵

"Şark ve cenubuşarkî vilayetlerinde umumiyet itibarile toprak ve köylünün istihsal vasıtaları, aşiret reislerinin, beylerin ve ağaların mülkiyeti altındadır."⁷⁶

"Milli inkılabın burada derebeyliği tasfiye ederek kurtaracağı ve milli mikyastaki işbirliğine alacağı iki unsur vardır: Biri köle haline getirilmiş köylü kitleleri, diğeri de Kürt aşiretleri içinde eriyen Türk unsurudur. Bu kurtarmanın yolunu biz ancak müstahsil ile toprağa tesahup eden derebeyi arasındaki derebeylik içtimai münasebetlerinin kül halinde ve derebeyi sınıfının da sınıf halinde tasfiyesinde görüyoruz. Bu içtimai nizamın tasfiyesi de ancak derebeyi topraklarının köylüye bila bedel tevzii ve derebeylerinin mevcudiyetinin de tamamen imha edilmesi şeklinde olabilir."⁷⁷

"Şarkta derebeylik nizamile yapılacak mücadele ancak inkılapçı bir tasfiye hareketi olabilir. Bu nizam, nizam olarak kül halinde ortadan kaldırıldığı takdirdedir ki Türk inkılabı daima yanı başında cerahat fıskıran ve harici müdahalelerle takviye edilen bir irtica kaynağını kökünden temizlemiş olacaktır."⁷⁸

"Şark vilayetlerinde derebeyliğin kül halinde tasfiyesi ve toprağın bila bedel köylüye tevzii, milli bütünlüğün temini bakımından bilhassa zaruridir. Orada bilhassa kürtçe konuşulan sahalarda için için kaynayan gayri milli hareketlerin, irticai cereyanların gıda aldığı içtimai zümreler, köylüsü ile beraber geniş topraklara tesahup etmiş beylerdir. Toprağın köylüye doğrudan doğruya tevzii demek, Bey ismini taşıyan irtica kaynağı bir sınıfın ve bu sınıfla beraber Kürt meselesinin kökünden tasfiyesi demektir. Şarkta Beyin kuvvet ve nüfuzu olduğu geniş sahalarda üzerindeki derebeyi hukukundan gelmektedir. Beyden toprağı satın alarak köylüye satmak tarzında ıslahatın müspet bir netice vereceğini ümit etmiyoruz. (...) Anadolunun diğer kısımlarında yapılacak içtimai-iktisadi reformun gayesi, ortaklığı kaldırmaktır. (...) Bizde ortaklık biri, büyük arazi edinmiş kimselerin topraklarını ortaklaşa köylüye işletmesi, ikincisi de tüccara, mürabahacıya borçlanan köylünün borcuna mukabil arazisini elinden çıkararak kendi toprağında alacaklısı hesabına ortaklaşa çalışması olmak üzere başlıca iki şekilde doğmuştur. İkinci şekilde doğmuş ortaklığın tasfiyesi için köylü ile alacaklı arasında devletin girmesi ve borçlarını devletin ödemesi suretiyle köylüye toprağın iade edilmesi ve borç mukabil toprak da dahil olduğu halde istihsal vasıtalarının ferağ edilememesinin kanunla temini lazımdır. Birinci şekilde meydana gelen ortaklığı ise, yine devlet, bulacağı bir formül dahilinde ortaklıkla işlenen toprakları sahiplerinden alarak bila bedel köylüye tevzi etmek suretiyle tasfiye etmelidir."⁷⁹

⁷³ Aydemir, Ş.S., "Derebeyi ve Dersim," *Kadro*, No.6, Haziran 1932, Tıpkıbasım: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yay.No.121, Ankara, 1978, s.43-44.

⁷⁴ Tökin, İ.H., a.g.k. 1990, s.163.

⁷⁵ Tökin, İ.H., a.g.k., 1990, s.165.

⁷⁶ Tökin, İ.H., a.g.k., 1990, s.176.

⁷⁷ Tökin, İ.H., a.g.k., 1990, s. 185.

⁷⁸ Tökin, İ.H., a.g.k., 1990, s. 186.

⁷⁹ Tökin, İ.H., "Türk Köylüsünü Topraklılandırmalı, Fakat Nasıl?", *Kadro*, No. 23, İkinci Teşrin 1933, 2. Cilt, Tıpkıbasım, AİTİA Yay. No. 130, Ankara, 1979, s.36-37.

Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin gibi kişilerin Türkiye'de toprak ağalığının ilerici bir biçimde tasfiyesine yönelik çabaları, ülkedeki toplumsal ve siyasal dengelere ve iktidarda bulunanların komünizm korkusuna bağlı olarak gerçekleşmedi.

1923-1946 dönemindeki Cumhuriyet Hükümetleri, çağdaşlaşmanın, laik Cumhuriyetin ve ulusal bütünlüğün önündeki en büyük engelin ağalık ve şeyhlik düzeni olduğunun farkındaydı. Örneğin, Dersim'de yaşayan ağalar ve şeyhler 1937 yılı başlarında isteklerini bir ultimatom biçiminde Hükümete bildirmişlerdi. İstekler şunlardı: Karakol kurulmayacak, köprü yapılmayacak, yeniden kaza ve nahiye merkezleri kurulmayacak, silahlara dokunulmayacak, her zamanki gibi pazarlık usulüyle vergiler verilecek.⁸⁰

Muş ovasının büyük bölümünü elinde tutan Mutkili Musa, bu topraklardan geçenlerden haraç alıyor, başka bölgelerde çalışan aşiret mensuplarından vergi toplatıyordu.⁸¹

Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu nedenle, ağaların ve şeyhlerin ekonomik gücünü de kırmak, köylülüğün siyasi ve toplumsal desteğini almak için bir toprak reformunu sürekli olarak gündemde tuttular. Toprak reformunun diğer bir amacı ise, kırsal kesimde küçük üreticiliği geliştirerek ve güçlendirerek, yönetim açısından diğer potansiyel tehdit olan işçi sınıfının güçlü bir şekilde ve bağımsız bir güç olarak ortaya çıkmasını önlemektir.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı sürerken, 1920 yılında çıkarılan Baltalık Yasası ile, odunculuk, kömürcülük ve kerestecilikle geçinen ya da büyük ormanlara en fazla 20 km. uzaklıkta bulunan köylerde her haneye 18 dönüm baltalık verilmesi kararlaştırıldı. Bu uygulama dört yıl yürürlükte kaldı.⁸²

Cumhuriyet yönetimleri topraksız ve az topraklı köylülere toprak dağıtımını konusunda çeşitli düzenlemeler yaptı.

Bu konudaki ilk düzenleme, 1925 (1341) senesinde çıkarılan bütçe kanununun 25. maddesidir. Bu maddenin A fıkrasına göre, toprağa muhtaç ziraat erbabına, elde mevcut milli arazi, bedeli on senede taksitle alınmak ve her haneye verilecek arazi miktarı ellerindeki toprakla birlikte azami ikiyüz dönümü geçmemek üzere kıymet takdiri suretiyle dağıtılacak ve satılığa çıkarılacaktı. Bu hüküm 1934 yılına kadar bütçe kanunlarında korundu. Daha sonra, 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 56. maddesi haline dönüştü.⁸³

1925 Şeyh Sait ayaklanmasından sonra 500 kadar ağa ve şeyh Batı illerine sürüldü. 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı Yasa ile, Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Hakkari, Siirt, Mardin, Diyarbakır, Urfa ve Elazığ (Dersim dahil) vilayetlerinde, sürgüne gönderilen ağa ve şeyhlerin arazilerinin köylüye dağıtılması konusunda Hükümet yetkili kılınıyordu. Bu yasa, 1515 sayılı yasayla tamamlandı.

1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı yasa ile, Batı illerine sürülen ağalar ve şeyhler yerlerine döndüler.

14 Haziran 1944 tarih ve 2517 sayılı Yasa ise dışardan gelen göçmenlerin ve ülke içindeki göçebelerin iskan edilmesiyle ilgiliydi.

Şevket Süreyya Aydemir, bu yasaların uygulanmasındaki yetersizliklerle ilgili olarak şu gözlemlerde bulunmaktadır: "Doğu illerinden gerçi 500 kadar ağa ve şeyh, Batı illerine göçürüldüler. Bunların toprakları köylüye verilecekti. Fakat toprak dağıtımı gerçekleşmedi. Hele tapu verilemediği gibi, daha sonra, 1934'te çıkarılan 2510. kanunla, Batı illerine nakledilen ağalar, şeyhler yerlerine iade edildiler. Tabii topraklarını da aldılar. Irak'a, Suriye'ye kaçan ve oralardan mülklerini idareye devam eden beyler de yerlerine dönebildiler. Zaten daha 1924'ten itibaren ve Medeni Kanunun 639. maddesine dayanarak ağalar, beyler, şeyhler doğu ve güneydoğu illerinde, pek çok toprakları şahsi mülkiyetlerine geçirmişlerdir. 2510 sayılı kanundan sonra, dağıtıma tabii tutulmamış toprakları iade eden maddelerden de faydalandılar."⁸⁴

Yine 1934 yılında kabul edilen Tapu Kanunu ile, sahihsiz toprakları kullanılabilir hale getirenlere bu arazilerin tapularının parasız olarak, kamuya ayrılmamış devlet arazisinde bağ ve bahçe kuranlara bu arazinin tapusunun vergi değerinin belirli bir oranı karşılığında verilmesi öngörülüyordu.⁸⁵

1923-1934 döneminde nüfus değiş tokuşu ile gelen 99.709 haneye (380.243 kişi) 4,5 milyon dönüm arazi, 99 bin dönüm bağ ve 160 bin dönüm bahçe; muhacir ve mülteci olarak gelen 58.027 haneye (247.295 kişi) 1,5 milyon dönüm arazi, 59 bin dönüm bağ ve 8 bin dönüm bahçe dağıtıldı. Toprağa muhtaç yerli çiftçilere de 731 bin dönüm arazi dağıtıldı. 2510 sayılı yasa hükümlerine göre, 21 Haziran 1934 tarihinden 1938 yılı Mayıs ayına kadar 28.536 muhacir ve mülteci ailesine 1,2 milyon dönüm, 48.411 topraksız veya az topraklı yerli çiftçi hanesine 1,5 milyon dönüm, 7.886 göçebe ailesine de 129 bin dönüm arazi dağıtıldı. 1940-1944 döneminde ise Maliye Bakanlığına bağlı geçici komisyonlar tarafından 619 köyde 197 bin nüfuslu 53 bin aileye toplam 875 bin dönüm arazi dağıtıldı.⁸⁶

⁸⁰ *Yeni Adam Dergisi* Sayı 182, 24.6.1937.

⁸¹ Aydemir, Ş.S., *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1967, s.80.

⁸² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Çağlar, Y., *Türkiye'de Ormanlık Politikası (Dün)*, Ankara, 1979, s. 149-155.

⁸³ Barkan, Ö.L., a.g.k., 1980, s.453.

⁸⁴ Aydemir, Ş.S., *İkinci Adam*, I. Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966, s.309.

⁸⁵ Cevat Geray, bu konuda ayrıca 13.3.1924 gün ve 441 sayılı Yasayı, 10.4.1340 gün ve 474 sayılı Yasayı, 16.4.1924 gün ve 488 sayılı Yasayı ve 9.6.1934 gün ve 2502 sayılı Yasayı belirtmektedir. Bkz. Geray, C., *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar*, TODAİE Yay., Ankara, 1974, s.359-360.

⁸⁶ Barkan, Ö.L., a.g.k., 1980, s.455.

Bir başka kaynağa göre ise, 1930-1937 döneminde, 627 ve 2480 sayılı yasalara dayanılarak köylüye 1,3 milyon dönüm arazi dağıtıldı.⁸⁷

Yurtdışından Türkiye'ye gelen göçmenlere de büyük miktarlarda toprak verildi.

1923-1933 döneminde Türkiye'ye 247 bin kişi göçmen olarak geldi. Bu insanlar, 58 bin aile oluşturuyordu. Bunlara parasız olarak 40.692 ev, 6321 parça arsa, 1.576.472 dönüm tarla, bağ ve bahçe verildi.⁸⁸ 1934-1950 döneminde ise göçmenler için yapılan ev 32.887 adet, dağıtılan arazi de 157.383 dönümdür.⁸⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında şeyhlerin ve tekkelerin etkisini kırmaya yönelik diğer bir adım da vakıflarla ilgiliydi. Haldun Derin'in tekkelerin sahip olduğu araziye ilişkin değerlendirmeleri şöyledir: "Osmanlı topraklarının büyük kısmı camilerle Devletin elinde muattal kalmıştı. Bu suretle zürra, Orta Çağda olduğu gibi, kararsız ve muvakkat ırgat, toprak kulu halinde kalıyordu. Aynı zamanda Devlet hazinesi de gelirinin mühim bir kısmından mahrum oluyordu. Engelhardt Türkiye'deki gayri menkullerin ve emlakın dörtte üçünün 19uncu asırda vasıf sıfatıyla camilere ait bulunduğunu iddia etmektedir."⁹⁰

Vakıf toprakları, 1924 yılından itibaren çıkarılan bazı yasalarla devlet denetimi altına alındıktan sonra, 1925 yılında çıkarılan Vakıflar Kanunu ile, vakıf topraklarının satılma yetkisi Vakıf Genel Müdürlüğü'ne verildi. "Bu yasadandan sonra, dinsel-feodal ideolojinin maddi temelini oluşturan vakıf topraklar, peyderpey satılarak, zamanla, büyük ölçüde azalmıştır."⁹¹

Toprak ağalığı ve tefecilik birçok bölgede içiçe geçiyordu. CHP bu dönemde küçük üreticiliği tefecilere karşı desteklemeye çalıştı.

Ziraat Bankası bu süreçte önemli bir rol üstlendi: "Ziraat Bankasının 1935'den beri uygulanma alanı bulan 3202 sayılı kuruluş kanunu hükümleri, köylülere kredi sağlamak, onları arazi sahibi yapmak, yetersiz arazi sahibi olanları yeterli hale getirmek suretiyle büyük çiftliklerin dağılmasına yardım etmiştir. Bu konuda bir misal olmak üzere Ankara'ya bağlı Zirkayı Köyü yakınında 7000 dönümlük bir çiftliğin Ziraat Bankası yardımıyla satın alınarak 89 köylü ailesine dağıtılmasını zikredebiliriz."⁹²

Bu yıllarda tarım satış kooperatifleri ve birlikleri oluşturuldu. İzmir İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1937 yılında 7 kooperatifin birleşmesiyle; İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1937 yılında 7 kooperatifin birleşmesiyle; Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1938 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle; Adana Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Çukobirlik) 1940 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle; Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1940 yılında 3 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu.

Ancak hükümetin bu dönemdeki kredi politikasının küçük üreticiliğe önemli bir destek sağladığını söylemek olanaklı değildir.

Cumhuriyet döneminde tarımda yaşanan teknolojik değişim, yeni ürünlerin üretiminin yaygınlaşması ve ulaştırmada sağlanan atılım da küçük toprak sahiplerinin gelirini artırdı ve mülksüzleşmeyi yavaşlattı ve hatta bazı bölgelerde durdurdu.

Şeker pancarı ekimi bu büyük değişim kanallarından biriydi. 1920'li yılların sonları ve 1930'lu yılların başlarından itibaren köylülere, tohumu ve araç-gereci sağlanarak ve üretilen ürüne satınalma garantisi verilerek, şeker pancarı ekitilmeye başlandı. Bu yolla, karasabanın yerini pulluğun, kağınının yerini dört tekerlekli arabanın alması, köylere su motorlarının girmesi, köylünün gelirinin artması ve piyasaya açılması sağlandı.⁹³ Böylece köy küçük burjuvazisi de güçlendirildi.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde çaycılığın da böyle bir etkisi oldu. Ulusal Kurtuluş Savaşı öncesinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nden onbinlerce insan, sahip oldukları arazinin geçimlerini sağlamaması nedeniyle, aylar ve hatta yıllar süren gurbetçiliğe çıkarıldılar. 1924 yılında çıkarılan bir kanunla, Rize vilayetinde ve Borçka kazasındaki köylüye bir yükümlülük getirildi. "Çalılık ve kızılbaşlık arazi sahipleri, ziraat fen memurlarının verecekleri rapor üzerine bunları kesecek, temizliyecek, toprağın istidadına göre fındık, portakal, mandalina, çay ve buna benzer gelir getirici fidanları dikmeye zorunlu tutulacaklardı. Fidanları hükümet bedelsiz verecek, açılan arazilerden on sene boyunca vergi alınmayacak"tı.⁹⁴

1940 yılında kabul edilen 3788 sayılı kanunla devlet, çay yapraklarını almayı garantiyledikten sonra herkes çaylık kurdu.⁹⁵ 1939 yılında 1824 aile çay ekme taahhüdüne girmişken, bu sayı 1940 yılında 5 bine, 1946 yılında 11 bine çıktı.⁹⁶ Çay üretimi sayesinde Doğu Karadeniz Bölgesindeki küçük toprak sahiplerinin geliri arttı, gurbetçilik azaldı ve mülksüzleşme uzun bir süre durduruldu; köy küçük burjuvazisi güçlendirildi.

⁸⁷ Derin, H., a.g.k., 1940, s.57.

⁸⁸ Derin, H., a.g.k., 1940, s.35.

⁸⁹ Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü, *Türkiye Nasıl İlerliyor, 1950-1957*, Ankara, 1957, s.95.

⁹⁰ Derin, H., a.g.k., 1940, s. 60.

⁹¹ Erdost, M.I., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri*, Onur Yay., 2. Basım, Ankara, 1989, s. 151.

⁹² TODAİE, *Türkiye'de Toprak Reformu*, I, Ankara, 1961, s.8.

⁹³ Şeker pancarı ekiminde yaşanan güçlükler ve köylüler açısından sağladığı yararlar için bkz. Turan V., *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.Yay.No.48, Ankara, 1958.

⁹⁴ Arer, R., *Türkiye'de Çaycılık ve Rize*, İstanbul, 1969, s.61-62.

⁹⁵ Arer, R., a.g.k., 1969, s.63.

⁹⁶ Arer, R., a.g.k., 1969, s.134.

Bu yıllarda uygulanan demiryolu politikası ile insan ve mal taşımacılığının kolaylaştırılması ve ucuzlatılması, demiryolunun götürüldüğü bölgelerde köylünün ürününü pazarlama olanaklarını artırdı.

1925 yılında aşarın kaldırılması ve yerine düşük miktarda parasal bir arazi vergisinin konması köylüleri epeyce rahatlatmış ve piyasaya dönük üretim açısından teşvik etmişti. Ancak, bunalımla birlikte, parasal vergi önemli bir sorun oluşturdu.

1930'lu yıllarda küçük üretici, az topraklı ve hatta topraksız yoksul köylülerin en önemli sorunlarından biri, sayım vergisiydi. Bu vergi, hayvanın niteliği gözönüne alınmadan doğrudan doğruya hayvan sayısı üzerinden alınıyordu. Örneğin 1930-31 yıllarında her tür koyun yılda 60 kuruş vergiye tabiydi. Halbuki aynı yıl koyunun piyasa fiyatı, mevsime ve cinsine göre 100 kuruşla 1000 kuruş arasında değişiyordu. Tiftik keçisinden her yıl alınan vergi 50 kuruştur. Tiftik keçisinden bir okka tiftik alınıyordu. Onun fiyatı da 80-100 kuruştur. Arazi vergisi de nakit olarak ödeniyordu. Birçok köylü bu parasal vergileri ödeyebilmek için tarlasını rehine koydu, arazisini sattı.⁹⁷

29 Mayıs 1941 tarihinde kabul edilen 4040 sayılı yasayla, koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, at, katır, deve, eşek ve domuzlardan, hayvan başına 10 kuruş ile 125 kuruş arasında değişen bir vergi alınmaya başlandı.

1941 yılında kabul edilen ve 1944 yılına kadar uygulanan toprak mahsulleri vergisi, köylülüğün sırtındaki vergi yükünü, birçok durumda görevli memurların keyfi uygulamalarına da yol açarak, önemli ölçüde artırdı.

Bu dönemde gerek köylünün kullandığı temel tüketim malları üzerine konan vergiler, gerek üreticiden doğrudan alınan vergiler, topraksız ve az topraklı köylünün yoksullaşmasına, ortaklaşmasına, gurbetçileşmesine neden oldu.

1923-1946 döneminde kırsal kesimde küçük üreticiler arasında yoksullaşma ve kısmi mülksüzleşme, kentsel bölgelere göç etmiş ve buralarda sürekli kalarak iş arayan mülksüzleşmiş bir işsiz kitlesi yerine, ortakçılığın yaygınlaşmasına yol açtı. Bu nedenle, tarımda 1927'de başlayan ve 1929 bunalımının etkisiyle daha da derinleşen bunalım, aynı dönemde, tarım-dışı sektörlerde büyük sıkıntısı çekilen mülksüzleşmiş ve topraktan kopmuş özgür işgücüne dönüşmedi. 1950'li yıllarda tarımda hızlı makineleşme, bir taraftan devlet arazisini ve köy meralarını büyük toprak sahiplerinin arazilerine katarken, diğer taraftan ortakçıları bir süreç içinde topraktan kovdu. Böylece, daha önce yoksullaşarak tam veya yarı-mülksüzleşmiş köylü kitlesi, teknolojik gelişmeyle birlikte, 15-20 yıllık bir "ortakçılık gecikmesiyle" tarım-dışı sektörlerde istihdam edilebilecek işgücüne dönüştü.

Trakya ve Marmara bölgelerinde yarıcılık, Ege, Orta Anadolu ve Güney Anadolu bölgelerinde ortakçılık ve Doğu Anadolu'da marabacılık adı verilen sistemde, mülk sahibi ile doğrudan üretici arasındaki ilişki çeşitli farklılıklar göstermekteydi.

Bu ilişkinin bir ucunda, üretim araçları, tohum, vb. girdilerinin tümünün ortakçı tarafından karşılandığı, mülk sahibinin yalnızca toprağını, elde edilecek ürünün bir bölümü karşılığında kiraladığı bir uygulama vardı. Diğer bir deyişle, mutlak miktarı belli olmayan ürünün belirli bir oranında bir aynî kira söz konusuydu. Bu nitelikteki ilişkinin hemen yanında, miktarı önceden belirlenmiş ürün-rantlı kiracılık, onun yanında ise para-rantlı kiracılık bulunuyordu.

Mülk sahibi ile ortakçının ilişkisinin diğer ucunda, tüm tarımsal girdilerin toprak sahibince karşılandığı ve hatta bazı hayvanların bile verildiği ve buna karşılık ortakçının yalnızca emeğiyle üretim sürecine katıldığı bir ilişki söz konusuydu. Bu ilişkide, ortakçının geliri, mutlak miktarı belli olmayan ve elde edilecek ürünün belirli bir bölümünden oluşan aynî bir ücretti. Bu nitelikteki ilişkinin hemen yanında, mutlak miktarı önceden belirlenen aynî ücret karşılığında çalışan yıllıkçı tarım işçisi,⁹⁸ onun yanında ise nakit ücret karşılığında çalışan tarım işçisi bulunuyordu. Bazı yörelerde ortakçının köyde oturduğu ev bile toprak sahibine aitti.

Tarım teknolojisinin ve tarımda sermaye birikiminin geri olduğu, mevcut toprağın sınırlı bir bölümünün işlendiği ve topraklarını genişletmek isteyen büyük toprak ağalarının hazine arazisine veya köy meralarına el koyabildiği koşullarda, kırsal kesimde sömürde ortakçılık ilişkisi toprak sahipleri açısından daha avantajlıydı. Ortakçının, toprak ağası açısından, ücretli işçiliğe üstünlüğü şu noktalardadır:

- Sabit bir nakdi veya aynî ücret, çalışanı, elde edilecek ürün miktarına karşı duyarsız kılar. Ücretli işçi, işvereniyle ilişkisine kısa dönemli bakar ve araziye, aletlere, vb. sahip çıkmama eğilimindedir.

- Tarım ürünleri fiyatları büyük oynamalar gösterir. Ürün fiyatlarının özellikle tarım bunalımı nedeniyle önemli ölçüde düştüğü durumlarda, ürünün satışından elde edilecek para, önceden üzerinde anlaşma yapılmış nakit ücretin ödenmesine yetmeyebilir bile. Bu durumda, ürün fiyatlarının istikrarsızlaştığı ve düşme eğilimi gösterdiği dönemlerde, bir taraftan küçük üreticiler mülksüzleşirken, ücretli işçilikten çok, riskin bir bölümünün doğrudan üreticinin sırtına yıkıldığı ortakçılık gelişir.⁹⁹

- Ücretli işçi çalıştıran toprak sahibinin kendisinin veya bir adamının işin gözetiminden sorumlu olması gerekir. Ortakçılığta ise buna gerek yoktur. Elde edilecek üründen belirli bir pay alacak olan ortakçı, azami ürünü elde etmeye kendiliğinden çalışır.

⁹⁷ Ahmet Hamdi, *İktisadi Devletçilik*, Birinci Cilt, İstanbul, 1931, s.147-148, 155.

⁹⁸ Çalgüner, C., *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., Sayı 132, Ankara, 1943, s. 79 ve 81.

⁹⁹ Tökin, İ.H., a.g.k., 1990, s. 191.

1927 yılında başlayan tarım bunalımı ve 1929 yılında başlayan genel bunalım, tarım ürünü fiyatlarının hızla düşmesine yol açarken, nakit vergilerde ve borçlarda bir azalma olmamasına bağlı olarak, kırsal bölgelerdeki küçük üreticiler arasında yaygın bir yoksullaşmaya neden oldu. Eğer bu dönemde Türkiye'de tarımda bir teknolojik atılım ve sanayide sermaye birikiminde ve yatırımlarda bir sıçrama gerçekleşmiş olsaydı, yoksullaşan ve önemli ölçüde mülksüzleşen küçük üreticiler, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda sanayide önemli ölçüde gereksinimi hissedilen mülksüzleşmiş ücretlilere dönüşürlerdi. Ancak çeşitli etmenlerin yanı sıra, özellikle bunalım sonucunda ücretli işgücünün ucuzlaması, tarımda böyle bir teknolojik atılımı engelledi. Türkiye'de özel sermaye ise, sanayi yatırımları yerine, kâr oranlarının çok daha yüksek olduğu ticaret ve kamu demiryolu inşaatlarında müteahhitliğe yöneldi. Böylesine bir teknolojik atılımın ve özel büyük sanayi yatırımlarının gerçekleşmemesi, ortaklığı yaygınlaştırdı. Birçok küçük üretici, bir taraftan elinde kalan toprağı işleyerek, bir taraftan ortakçılık yaparak, diğer taraftan da geçici işlerde ücretli olarak çalışarak borçlarını ve vergilerini ödemeye çalıştı.

Kazım Köylü, 1947 yılında yayınlanan *Türkiye'de Büyük Arazi Mülkleri ve Bunların İşletme Şekilleri* isimli kitabında şu değerlendirmeyi yapıyordu:

"Memleketimizde umum ziraat işletmelerinin adet itibarile % 0,7'sini teşkil eden 418 büyük ziraat işletmelerimiz eşhas elinde buldukları zaman çalışma şekillerini oldukça ekstansif bir şekle indirmişlerdir. Adana mıntıkası istisna edilecek olursa hemen hemen eşhas elindeki büyük ziraat işletmelerinin umum arazisinden ancak % 5-10'u tarla olarak kullanılmaktadır. Diğer arazi mer'a arazisini teşkil eder. Memlekette şahıs elinde bulunan büyük ziraat işletmelerini faaliyet bakımından şu şekilde bir tasnife tabi tutabiliriz:

1. Arazisini mera olarak kullanarak,
2. Mera ve çayır otçuluğu yaparak,
3. Arazisinin çok münbit tarla kısmını muhtelif kimselere kiralyarak,
4. Arazisinin çok münbit tarla kısmını yarıcılıkla işleterek,
5. İşletmeyi tamamiyle kiraya vererek yahut yarıya vererek,
6. Elde bulunan sermaye entansitesine göre çiftliği bizzat işleterek.

"İlk dört şekildeki faaliyet büyük ziraat işletmelerimizin hemen hemen % 90'ını teşkil etmektedir. Bu gibi kimseler ekseriyetle şehirde oturmaktadır. Asgari masraflar arazilerinin getirdiği kıymeti daima kafi görmektedirler. Mer'a ve çayır otçuluğu yapanlar ot hasadı mevsiminde işletmeye gelerek hasat ve balya işini bitirir ve mahsulü hemen satarlar. Yahut çayırklarını ve biçim meralarını hasad ve balya külfetinden kurtulmak için ot mütahitlerine devr ederler. (...) Arazisinin bir kısım tarlalarını kiralyarak ziraat işletmelerini idare edenler şehirde otururlar. Tarla kirası ekseriyetle aynı olarak verilmektedir. Hasat zamanı işletmesindeki tarlalarını pek muhtelif parçalar halinde kiralyan mal sahibi kira toplamak üzere işletmesi başına gelir. Kirayı derhal nakde tahvil ederek işletmenin ertesi seneki tarla kiracılarıyla uzlaşır. Yarıcılık ile işletenler ise ekseriyetle işletmelerinin başında kontrolü arzu ettiklerinden nadiren şehirde otururlar. Yarıcı ile mal sahibi harmandan harmana konuşulduğu şekilde mahsulü paylaşırlar. Ortakçılığın her mahsul için ayrı şekli mevcuttur. Hemen hemen her mıntıkada aynı mahsul için muhtelif ortakçılık şekli vardır. (...) İşletmesini elinde bulunan sermaye intansitesine göre bizzat idare edenler çok nadirdir. Adana mıntıkasında ekseriyet böyledir. Cenubi, garbi (Anadolu'da, YK) ve Trakya'da tek tük bu gibi işletmelere tesadüf edilmektedir. Eşhas elindeki işletmeler karekter itibariyle ekseriyetle çok ekstansif, tek taraflı çalışan, yalnız tabiatın verdiği ile iktifa edilen ziraat işletmeleridir."¹⁰⁰

Ortakçılık, 1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa karşın önemini 1950'li yıllara kadar korudu. 1950'li yıllarda tarımda hızla gelişen makineleşme, bir taraftan hazine arazisini ve köy meralarını büyük toprak ağalarının denetimi altına sokarken, bir süreç içinde de ortakçılığı azalttı. Mülksüzleşmiş ve topraktan koparılmış köylüler, iş olanakları için kentlere (bu defa yerleşmek üzere) itildi. Gelişen ulaştırma olanakları ve kentin çekiciliği ise, henüz tümüyle mülksüzleşmemiş az topraklı köylülerin de, köyleriyle bağlarını koparmadan kentlere yerleşmelerine yol açtı. Diğer taraftan, 1946 sonrasında ülkede hızlanan kapitalistleşme sürecine koşut olarak, bazı toprak ağaları arazilerinin bir bölümünü ortakçılara satarak, mal varlıklarını nakit sermayeye dönüştürdüler ve başka alanlarda yatırıma veya lüks tüketime yöneldiler.¹⁰¹

Kırsal kesimde küçük burjuvazinin mülksüzleşmesi sürecini etkileyen diğer bir etmen de eve-iş-verme sistemiydi.

Eve-iş-verme sistemi kapitalizmin gelişmesinin ilk aşamalarında hemen hemen tüm ülkelerde gözlenen bir uygulamadır. Kapitalist, işçileri belirli bir mekanda biraraya getirip çalıştırmak yerine, işi evlere aktarabilir. Böylece, binadan, denetim elemanlarından, yasaların getirdiği işçiyi koruyucu önlemlerden ve birlikte üreten insanların birlikte tepki gösterme ve örgütlenme eğiliminden kurtulur. Eve-iş-verme uygulamasının doğrudan üreticiler üzerindeki etkisi ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ancak 1923-1946 döneminde Türkiye'de özellikle kırsal kesimde bu uygulamanın, mülksüzleşme sürecini yavaşlattığı söylenebilir.

Batı Anadolu'da 19. yüzyılın ikinci yarısında binlerce köylü, Şark Halı Kumpanyası için evlerinde halı üretiyordu. Halı üretimi, mülksüzleşmemiş köylüler için ek bir gelir kaynağıydı ve köylülüğün mülksüzleşme sürecini yavaşlatıyor ve hatta durduruyordu. Büyük kentlerde ise kunduracılık, elbise, kıravat, gömlek, şapka ve şemsiye üretiminde eve-iş-verme sistemi uygulanıyordu.

¹⁰⁰ Köylü, K., *Türkiye'de Büyük Arazi Mülkleri ve Bunların İşletme Şekilleri*, Tarım Bakanlığı Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmaları, No. 154, Ankara, 1947, s. 120-121.

¹⁰¹ TODAİE, *Türkiye'de Toprak Reformu*, I, Ankara, 1961, s.22.)

Cumhuriyet döneminde özellikle Şark Halı Kumpanyası'nın kurduğu ihracata yönelik halı üretim sisteminin ne olduğu, başlıbaşına bir araştırma konusu olabilecek önemdedir. 1940'lı yıllara ilişkin gözlemler, Batı Anadolu'da halı üretiminde eve-iş-verme sisteminin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir.

1945 yılında Batı Anadolu'da özellikle Isparta, Demirci, Gördes, Simav, Kula ve Uşak'ta evlerde tüccara halı dokuma uygulaması yaygındı. Ücret, atılan düğüm başına ödeniyordu. 1945 yılında 6000 düğüm için ödenen ücret Isparta'da 75 kuruş, Demirci'de 50 kuruş, Kula'da 37,5 kuruş idi. 6000 düğümün atılabilmesi ortalama olarak 5 saat sürüyordu. 6000 düğüm karşılığında ödenen ücret, örneğin Isparta'da, 1939 yılında 15 kuruş iken, 1940 yılında 18,75 kuruş, 1941 yılında 25 kuruş, 1942 yılında 30 kuruş, 1943 yılında 50 kuruş, 1944 yılında 60 kuruş ve 1945 yılında 75 kuruş olmuştu.¹⁰²

1946-1947 yıllarında Gördes'te 1636 kişi, Demirci'de de 2270 kişi halı üretiminde çalışmaktaydı. Tüccar ile üretici arasındaki ilişkide tezgah genellikle tüccara, ancak bazan da üreticiye aitti. Malzeme tüccar tarafından sağlanmakta ve 6000 düğüm üzerinden ücret ödenmekteydi.¹⁰³

1923-1946 döneminde pazara açılmış kırsal bölgelerde mülksüzleşmenin gecikmesinde özellikle ihracata yönelik biçimde ve eve-iş-verme sisteminde gerçekleştirilen halı üretiminin önemli bir rolü olmuş olsa gerektir.

Sınıf bilinci açısından yanlısamlara yol açan ve yakın geçmişe kadar devam eden diğer bir uygulama, "vahidi fiyat" sistemidir. Bu sistemde, mülksüzleşmemiş onbinlerce orman köylüsü, Orman İşletmesi tarafından yılın belirli dönemlerinde parça başı ücretle çalıştırılmaktaydı. Ancak bu köylüler yasalar karşısında "işçi" sayılmıyor, Orman İşletmesi'nden götürü iş alan bağımsız çalışanlar olarak kabul ediliyordu.

Vahidi fiyat sistemi içinde götürü iş yaptırma uygulaması ilk olarak 1937 ve 1939 yıllarındaki orman işletme yönetmeliklerinde gündeme getirildi.¹⁰⁴ Bu uygulamayla orman köylülerinin tamamıyla mülksüzleşmeleri önlenildi. Hizmet akdi değil, istisna akdiyle çalıştırıldıkları için "işçi" sayılmadılar. Kafaları da işçileşmediği için, bunca yıldır yoğun bir sömürüye ve binlerce iş kazasına maruz kalmalarına karşın, bir örgütlenme yaratamadılar.

1923-1946 döneminde kırsal kesim işgücünün belirgin özelliklerinden biri, topraksız ve az topraklı köylülüğün (tarım işçilerinin, ortakçıların ve küçük üreticilerin) gurbetçiliğiydi. Bu yıllarda gurbetçilik, kırsal kesimde mülksüzleşmeyi geciktirici bir etki yaptı. 1923 öncesinde gurbetçiliğe gidilen yerler arasında Rusya da varken,¹⁰⁵ 1923-1946 döneminde geçici işgücü hareketliliğinde ülke sınırları dışına çok çıkmadı. 1929 bunalımı ile birlikte gurbetçilik çok arttı. Tam anlamıyla mülksüzleşmemiş ve mülksüzleşmiş olsa bile ortakçılık yaparak topraktan kopmamış gurbetçinin işçi sınıfı hareketine bir katkısı olmadı. Bu çaresiz, deneyimsiz ve örgütsüz kitle, en kısa sürede en fazla nakit geliri elde edebilmek amacıyla, genellikle yasalarda tanınmış bazı işçi haklarını bile kullanmadan, köleler gibi çalıştı. Maruz kalınan haksızlıkların dayanılmaz boyutlara ulaştığı durumlarda ortaya çıkan tepki, bir çağdaş ve ileriye dönük işçi eylemi ve hareketi değil, bırakıp gitme veya geçici köylü başkaldırısı biçiminde olmuş olsa gerektir.

1946 yılında yayınlanan bir yazıda gurbetçilik şöyle anlatılmaktadır:

"Yurt içinde çoğu köylü olan kalabalık bir erkek nüfusu tarım işlerini bitirdikten sonra gerek tarım, gerek demiryolu ve endüstri işlerinde çalışmak üzere köylerinden ayrılırlar. (...) Rize ilinden etrafa doğru olan işin hareketi üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

"Bilindiği gibi, Rize ilinde toprak dardır ve mevcut nüfusu beslemekten çok uzaktır. (...) Bu sebeptendir ki köylü geçimini sağlayabilmek için dışarda para kazanmak zorundadır. Bu geçim zorunluğu ilde gurbetçilik denen bir işçi hareketinin doğmasına yol açmıştır.

"Bir gelenek halinde ilde yaşayan gurbetçilik şudur: Erkek 15 hatta daha küçük yaştan itibaren köyünden ayrılarak çalışmak, para kazanmak üzere iş merkezlerine, büyük şehirlere, demiryolu, bina ve benzeri inşaat yerlerine gider. Bir mevsimden başlayarak birkaç yıl süren, hatta bazan göç halini alan gurbetçilik sayesinde aile geçimini tamamlayacak para kazanılır. Ailede bir çeşit iş bölümü halinde olan gurbete çıkma ödevi daha çok genç erkeklere düşer. (...) Gurbete çıkmak kalabalık ailelerde sıraya konur. Nüfusu az olan ailelerde erkek gurbete çıkar, kadın da geride kalarak evin işlerini üzerine alır."¹⁰⁶

Özetle; 1923-1946 döneminde çeşitli ekonomik, toplumsal ve siyasal etmenlere bağlı olarak, nüfusun büyük bölümünün yaşadığı kırsal kesimde geniş üretici kitlesinin ve özellikle köy küçük burjuvazisinin üretim araçları üzerindeki mülkiyetten kopması (mülksüzleşme) ve tek veya belirleyici geçim kaynağının işgücü satışından elde edilen ücret olması süreci büyük ölçüde engellendi.

¹⁰² Aksoy, S., "Halı İmalinde Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumları," *Çalışma Bakanlığı Çalışma Dergisi*, Sayı 11, Ekim 1946, s.49.

¹⁰³ Arınç, O., "Demirci ve Gördes'te Halıcılık," *Çalışma Bakanlığı Çalışma Dergisi*, Sayı 20, Temmuz 1947, s. 59-60.

¹⁰⁴ Çağlar, Y., a.g.k., Ankara, 1979, s.324-325.

¹⁰⁵ "Tabiatın cömert olmayışı eski devirlerde Rizeliyi gurbete çıkmak zorunluğunda bırakmıştır. 1914 Harbinden önce daha çok dış memleketlere olan gurbete göç, İstiklal Harbinden sonra Türkiye içine yönelmiştir." (Arar, R., a.g.k., 1969, s.28.

¹⁰⁶ Kazmaz, S., "İş Hareketlerinin Teşkilatlanması ve Gurbetçilik," *Çalışma Bakanlığı Çalışma Dergisi*, Sayı 12, Kasım 1946, s.70.

III. 1946-1980 Döneminde Kırsal Kesimde Mülksüzleşme

Türkiye’de 1946-1980 döneminde çok önemli nüfus hareketleri yaşandı. 1945 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye’de yaşayan 18,8 milyon kişinin yalnızca 4,7 milyonu, yaklaşık dörtte biri, il ve ilçe merkezlerinde ikamet ediyordu. Nüfusun yüzde 75’i belde ve köylerdeydi. Kent nüfusu ancak 1960’larda ciddi biçimde artmaya başladı. 1980 yılında nüfusun hâlâ yüzde 56’sı belde ve köylerdeydi.

Yıl	Toplam Nüfus (Milyon Kişi)	İl ve İlçe Merkezi Nüfusu (Milyon Kişi)	İl ve İlçe Merkezi Nüfusu Oranı (%)	Belde ve Köy Nüfusu (Milyon Kişi)	Belde ve Köy Nüfusu Oranı (%)
1945	18,8	4,7	24,9	14,1	75,1
1950	20,9	5,2	25,0	15,7	75,0
1955	24,1	6,9	28,8	17,1	71,2
1960	27,8	8,9	31,9	18,9	68,1
1965	31,4	10,8	34,4	20,6	65,6
1970	35,6	13,7	38,5	21,9	61,5
1975	40,3	16,9	41,8	23,5	58,2
1980	44,7	19,6	43,9	25,1	56,1
1985	50,7	26,9	53,0	23,8	47,0

1946-1980 dönemi, Cumhuriyet döneminde kırsal kesimde küçük burjuvazinin yaşam koşullarının en iyi olduğu yıllardı.

1946 yılından yaklaşık 1970’li yılların ortalarına kadarki süre, kapitalizmin Altın Çağı idi. Kapitalist dünyada üretim sürekli artıyordu. İnsanlar gelecekleri konusunda iyimserdi. İşgücü talebi yükseliyordu.

Türkiye, bu dönemde yaşanan Soğuk Savaş’tan bazı açılardan yararlandı. Türkiye’ye çok sayıda yol yapım araçları geldi. ABD’nin baskısıyla demiryolu politikasından uzaklaşıp hızlı bir biçimde karayolu yapımına yöneldi. Bu politika uzun vadede Türkiye’ye zarar verse de, kısa sürede genişleyen karayolu ağı, köylünün ürününü daha kolay ve daha ucuz bir biçimde pazara ulaştırabilmesini, geçici sürelerle işçilik amacıyla kentlere daha kolayca gidebilmesini sağladı.

Ayrıca Türkiye’ye çok sayıda traktör ve diğer tarım araç gereçleri getirildi. Bu tarım makineleri çoğunlukla zengin köylülerin eline geçti. Toprak ağaları ve kapitalist çiftçiler, yeni tarım araç ve gereçleri sayesinde hazine arazilerini ve köy meralarını sürdürdüler. Tahıl ürünlerinde ekili alan 1946 yılında 71,9 milyon dönüm iken, 1953 yılında 110,8 milyon dönüme, 1960 yılında 129,5 milyon dönüme çıktı. 1980 yılında tahıl ekilen alan 132,9 milyon dönümdü.

Bu arada bazı bölgelerde yarıcı/maraba/ortakçı ilişkisi çözüldü; toprak ağasının çağdaş tarım makine ve aletlerini kullanmaya başlaması, geçmiş dönemlerde mülksüzleşmiş (ve marabalaşmış) unsurların bir bölümünün köyden çıkarılmasına, kentlere göçüne yol açtı. Bazı marabalar ise toprak ağasının genişleyen ve kapitalist çiftliğe dönüşen tarım işletmesinde tarım işçisi oldu. Ancak bu tarım işçileri, çağdışı toplumsal ilişkilerde marabalığı sürdürdü.

1950-1954 döneminde yaşanan Kore Savaşı sırasında Türkiye’nin buğday üretimi ve ihracatı arttı. Dünya piyasalarında buğday fiyatının yükselmiş olması, hem Türkiye ekonomisine, hem de köylülüğe yaradı.

1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, özellikle radikal 17. maddesiyle, etkili bir toprak reformu kanunuydu. Ancak bu kanun uygulanamadı. Buna karşılık, bu dönemde ABD’nin politikası da, küçük meta üreticiliğinin teşvikiydi. Bu yeni politika, Çin, Vietnam ve Kore’de komünistlerin yoksul köylülüğün önderliğini ellerine geçirerek iktidara gelmelerine karşı alınan bir önlemdi. ABD’nin Türkiye’ye önerdiği, hazine ve devlet tarım işletmelerinin arazilerinin topraksız köylüye dağıtılması, küçük meta üreticiliğinin teşvik edilmesi ve desteklenmesi, “tarım reformu”nun gerçekleştirilmesiydi. Bu doğrultuda bir girişim, ABD’nin denetimi altında kurulan Türkiye Kalkınma Vakfı’nın küçük üreticiliği güçlendirme çabalarıdır. Ayrıca yine ABD’nin hakimiyeti altındaki Dünya Bankası’nın çeşitli bölgelerde uyguladığı projeler de aynı amaca yönelikti (Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi, Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi, Doğu Anadolu Havza Projesi, vb.).

Amerikalılar, Japonya’da ve Tayvan’da uygulattıkları toprak reformunun bir benzerini Türkiye’de önerdiler. Bu yıllarda ABD’nin Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) Türkiye’de çok etkiliydi. AID, Türkiye’de toprak reformunu destekliyordu. Bunun bir örneği, Raymond H.Davis isimli bir uzmanlarının 13 Nisan 1964 tarihinde AID yönetimine verdiği rapordur.¹⁰⁷ Bu raporun sonunda, Türkiye’de toprakların yeniden dağıtımında, mümkün olan en fazla ölçüde, aile işletmelerinin kurulmasının teşvik edilmesi öneriliyordu. Ayrıca, kooperatifçiliğin teşvik edilmesi ve 21 adet devlet üretme çiftliğinin tasfiye edilerek satılması da tavsiye ediliyordu. Amerikalıların bu yıllarda kırsal kesimde mülksüzleşme konusuyla yakından ilgilendiğinin diğer bir örneği de, John D.Montgomery isimli bir uzmanın 24 Mart-5 Nisan 1964 tarihlerinde Türkiye’de yaptığı araştırmalar temelinde AID yönetimine sunduğu rapordur.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Davis, R.H., *Comments on Land Reform in Turkey*, April 13,1964, 5 s., çoğaltma.

¹⁰⁸ Montgomery, J.D., *Comments on American Aid to Agricultural Development in Turkey*, 1964, 8 s., çoğaltma.

Kemalist yönetimin ve 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun amacı, bir taraftan küçük meta üretimini güçlendirmek, diğer taraftan toprak ağalarının elindeki toprağa ve dini vakıf arazilerine el koyarak, bu kesimlerin iktisadi, toplumsal ve siyasal gücüne darbe indirmektir. ABD'nin önerdiği ve DP'nin kısmen uyguladığı ise, hazine topraklarının, meraların ve devlet üretme çiftliklerinin elindeki arazinin küçük üreticiliğe dağıtılmasıydı.

Bu dönemde Türkiye'de gübre ve tarım ilacı kullanımı ve sulama olanakları yaygınlaştı. Böylece tarımsal üretim bir ölçüde istikrara kavuştu.

Bu yılların diğer bir özelliği de Et ve Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu, Yem Sanayii, Gübre Sanayii gibi tarıma destek veren kamu işletmelerinin kurulması, Devlet Üretim Çiftliklerinin geliştirilmesi, Ziraat Bankası'nın tarıma verdiği kredilerin artırılması, tarım kredi kooperatifleri ile tarım satış kooperatiflerinin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi, Toprak Mahsulleri Ofisi ve diğer kamu kurumları aracılığıyla etkili bir taban fiyatı ve destekleme alımı politikasının uygulanmasıydı.

Tarımda yaşanan teknolojik ve iktisadi gelişmeler, kır küçük burjuvazisinin konumunu güçlendirdi.

Türkiye'de köy küçük burjuvazisinin durumunu geliştiren diğer bir etmen de, Avrupa'daki siyasal ve ekonomik gelişmelerle bağlantılıydı.

1961 yılında Berlin Duvarı'nın yapımı, Türkiye'de önemli ekonomik ve toplumsal etkilere yol açtı. Bu etkilerden biri de, kırsal bölgelerdeki mülksüzleşme sürecinin yavaşlatılması ve hatta bazı bölgelerde tersine çevrilmesiydi.

Berlin Duvarı'nın yapımı sonrasında Demokratik Alman Cumhuriyeti'nden Federal Almanya'ya sığınanların sayısı çok azaldı. Hızla gelişen Alman ekonomisi, gereksinim duyduğu işçileri kısmen Türkiye'den karşılamaya başladı. Böylece yaklaşık 10 yıllık dönemde Türkiye'den yaklaşık 1 milyon kişi Federal Almanya'ya ve ardından diğer Avrupa ülkelerine işçi olarak gitti. Kırsal bölgelerde kurulan köy kalkındırma kooperatiflerinin üyelerine Almanya'ya gidişte öncelik tanınması, çok sayıda yoksul köylünün Almanya seferine katılmasına yol açtı. Bu "Almancı"lar Almanya'da zor koşullarda çalıştılar, Alman işçilerine göre düşük ücret aldılar; ancak kötü yaşama koşullarını kabullenerek, önemli miktarda para biriktirdiler. Bu paralar Türkiye'deki ailelerine gönderildi. Gönderilen paraların bir bölümü günlük tüketime giderken, bir bölümüyle de tarla ve konut alındı. Bir süre sonra kurulan "işçi şirketleri" ise genellikle başarısızlıkla sonuçlandı. "Almancılık" kırsal kesimde mülksüzleşme sürecini yavaşlattı; bazı durumlarda tersine çevirdi.

Bu yıllarda ulaştırma olanaklarının hızla gelişmesi, önce radyonun ve ardından televizyonun yaygınlaşması, kent yaşamının çekiciliğini artırdı. Kentlerdeki iş olanaklarının artması ve özellikle hızla gelişen inşaat sektörünün vasıfsız işçi talebi de, gereksinimleri artan köylülerin geçici sürelerle kentlere göç etmesini yaygınlaştırdı. Ayrıca köy küçük burjuvazisinin bir bölümü, mülksüzleşmeden kentlere göçtü. Tarım araç ve gereçlerindeki gelişmeler tarımsal faaliyette gereksinim duyulan işgücünü azaltmıştı. Kente göç eden ve yılın belirli aylarında ekim, gübreleme ve hasat için köyüne dönen bir köylü/işçi, hem tüketim gereksinimlerinin bir bölümünü köyünden karşılayabiliyor, hem de kentte aldığı ücretten yaptığı tasarrufla köyünde arazi alabiliyordu. Özellikle kentte sendikalı bir işyerinde çalışan köylü/işçi, köydeki tüketim alışkanlıklarını kentte de sürdürürse, daha fazla para biriktirebiliyordu. Köylü/işçilik, kırsal kesimde küçük burjuvazinin iktisadi durumunu güçlendirdi.

1946-1960 döneminde kırsal kesimde mülksüzleşmeyi olumsuz doğrultuda etkileyen ve küçük burjuvaziyi güçlendirmeyi amaçlayan en önemli gelişmelerden biri, 15.6.1945 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu idi. Bu kanun, 19.7.1973 gün ve 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ile yürürlükten kaldırıldı. Bu yasanın, büyük toprak sahiplerinin arazilerinin kamulaştırılarak topraksız köylülere verilmesini öngören ve daha sonra 5618 sayılı yasa ile iptal edilen ünlü 17. maddesi şöyledir: "Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte olan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. (...) Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz, işçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder."

Yasada, arazinin dağıtım sırası da şöyle belirlenmişti: "Madde 34: Bu kanun hükümlerine göre arazi, aile reislerine verilir. Arazi verilmesinde aşağıdaki sıra gözetilir: (a) Hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortakçılık, kiracılık yapanlar; (b) Arazisi yetmeyen çiftçiler; (c) Hiç arazisi olmayıp yerleşmiş bulunduğu yerde öteden beri tarım işçiliğiyle geçinenler; (d) Göçebeler ve göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlar."

Bu Yasaya göre verilecek arazilerin araziye alan kişilerce işletilmesi zorunluydu. Ortakçıya vermek veya kiralamak yasaklanıyordu.

Bu Yasa, değişen toplumsal ve siyasal gelişmeler nedeniyle, büyük toprak sahiplerinin toprakları kamulaştırılarak değil, devlet toprakları köylüye dağıtılarak uygulandı. 1947-1972 döneminde yerli halka dağıtılan toplam arazi miktarı 22.313.646 dönümdü. Bu miktarın yalnızca 54.252 dönümü özel sahsılardan kamulaştırıldı.¹⁰⁹ Dağıtılan topraklar, köy küçük burjuvazisini güçlendirdi.

¹⁰⁹ Taraklı, D., *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları*, ODTÜ Yay., Ankara, 1976, s.107, 110.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uyarınca, 1947-1950 döneminde 32.639 yerli aileye ve 1951-1960 döneminde de 311.972 yerli aileye toprak verildi. 1947-1950 döneminde yerli halka dağıtılan arazi miktarı 1.463.833 dönüm; 1951-1960 döneminde yerli halka dağıtılan arazi miktarı ise 16.300.911 dönümdü. 1947-1950 döneminde köylüler, arazinin dönümü 7,39 liradan, 1951-1960 döneminde ise dönümü 12,12 liradan borçlandırıldılar. Topraklandırılan aile başına düşen borçlandırma bedeli 1947-1950 döneminde 331,58 lira, 1951-1960 döneminde ise 633,16 liraydı.¹¹⁰ Duran Taraklı, arazi bedelleri konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:¹¹¹ "Topraklandırılan çiftçi ailelerinin verilen araziler için toprak dağıtımı zamanındaki değerinin çok aşağısında olan bir bedel ile borçlandırıldıklarını söylemek mümkün olmaktadır."

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uyarınca 1961-1966 döneminde 4.443 yerli aile, 1967-1970 döneminde 82.054 aile ve 1971-1972 yıllarında da 1.009 aile topraklandırıldı. 1961-1966 döneminde 345.080 dönüm, 1967-1970 döneminde 4.162.399 dönüm ve 1971-1972 döneminde de 41.423 dönüm arazi dağıtıldı. Dağıtılan arazi için dönüm başına borçlandırma bedeli 1961-1966 döneminde 23,87 lira, 1967-1970 döneminde 23,19 lira ve 1971-1972 döneminde ise 62,58 liraydı. Topraklandırılan aile başına ortalama borçlandırma miktarı ise 1961-1966 döneminde 1854,18 lira, 1967-1970 döneminde 1176,20 lira ve 1971-1972 döneminde 2568,95 liraydı.¹¹²

Böylece 1947-1972 döneminde toplam 433.117 aileye toprak dağıtıldı.

1947-1972 döneminde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde topraklandırılan tüm çiftçi ailelerinin sayısının Türkiye'deki çiftçi ailesi sayısına oranı yüzde 10,47; topraklı çiftçi ailesi sayısına oranı ise yüzde 15,12 oldu.¹¹³

Bir başka kaynakta ise şu bilgi yer almaktadır: "1973 yılına kadar 27 sene yürürlükte kalan 4753 sayılı kanun (Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu) ile yüzde 97'si hazineye ait 22 milyon dekar arazisi 446.817 topraksız çiftçi ailesine dağıtılmıştır."¹¹⁴

Dağıtılan bu arazinin daha sonraki yıllarda ne olduğu konusunda yapılan araştırma ise, küçük mülkiyetin sürdüğü sonucunu vermektedir. Duran Taraklı, toprak dağıtılan 2813 ailenin 1970 yılındaki durumunu incelediğinde şöyle bir sonuçla karşılaşmıştır: İşletmelerin yüzde 68'i arazilerini kendi işlemektedir. İşletmelerin yüzde 8'i toprak dağıtılan kişinin mirasçıları tarafından işletilmektedir. İşletmelerin yüzde 13'ü ortakçıya verilmiştir. İşletmelerin yüzde 5'i satılmış, yüzde 5'i ise terk edilmiştir.¹¹⁵

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, bir toprak reformu aracılığıyla büyük toprak sahiplerinin siyasal gücünü kırarken, topraksız köylülüğün mülksüzleşmiş bir işçi sınıfına dönüşerek farklı siyasal eğilimlere kapılmasını da önlemeye çalışıyordu. Ancak bu Yasa, kamunun elindeki toprakların bir bölümünün dağıtılmasıyla sonuçlandı. Böylece köy küçük burjuvazisi güçlendirildi.

1951-1960 döneminde ayrıca 13.087 göçmene ortalama 60 dönüm büyüklüğünde arazi dağıtıldı.¹¹⁶

Toprak ve tarım reformu uygulaması çerçevesinde Urfa'da yalnızca 230 bin dönüm tarım toprağı 1218 topraksız ve az topraklı aileye verilebildi.¹¹⁷

Köylüye toprak dağıtımı ve böylece topraksız köylülerin küçük meta üreticileri haline getirilmesi hükümet programlarında da yer aldı. Adnan Menderes Hükümetinin Programında (14.12.1955) şu ifade yer alıyordu: "Muhtaç çiftçiye toprak tevzii işinin birkaç misli hızlandırılması lazımdır. Bu maksatla toprak komisyonlarının adedi kısa zaman içinde birkaç misline çıkarılacaktır."¹¹⁸

1961 Anayasasında bu konu şu şekilde ele alındı: "Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır." (M.37/1)

İsmet İnönü Hükümetinin Programında (30.12.1963) konu öne çıkarıldı: "Uzun yıllardanberi üzerinde durulan tarım ve toprak reformunun gerçekleştirilmesi, en önemli ve süratle ele alınması gereken başlıca meselelerimizden biri haline gelmiştir. Bu konunun şimdi cesaretle ele alınmamasının yakın gelecekte iktisadi ve sosyal alanda meselenin çözümünü daha da güçleştirecek gelişmelere yol açabileceği kanısındayız."¹¹⁹

Suat Hayri Ürgüplü Hükümetinin Programında (26.2.1965) bu konu şöyle ele alınıyordu: "Topraksız köylümüzün toprağa kavuşturulması ve modern usuller içinde ziraat yapabilecek hale getirilmesi hususu ise, başarı ile uygulanacak bir toprak reformu hareketi ile tahakkuk ettirilmek icabeder."¹²⁰

1946-1980 döneminde toprak ve tarım reformu girişimleri kırsal kesimde küçük meta üreticiliğinin gelişmesine katkılarda bulundu.

¹¹⁰ Taraklı, D., a.g.k., 1976, s.117, 118, 122, 128 ve 130.

¹¹¹ Taraklı, D., a.g.k., 1976, s.131.

¹¹² Taraklı, D., a.g.k., 1976, s.117, 122, 130.

¹¹³ Taraklı, D., a.g.k., 1976, s.277.

¹¹⁴ Alpat, S., "Türkiye'de Toprak Reformunun Sosyal Yönü," *Sosyal Siyaset Konferansları*, 26. Kitap, İstanbul, 1975, s.14.

¹¹⁵ Taraklı, D., a.g.k., 1976, s.225.

¹¹⁶ Taraklı, D., a.g.k., 1976, s.168.

¹¹⁷ DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983*, DPT-1664, Ankara, 1979, s.13.

¹¹⁸ Öztürk, K., *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yay., İstanbul, 1968, s.431.

¹¹⁹ Öztürk, K., a.g.k., 1968, s.561.

¹²⁰ Öztürk, K., a.g.k., 1968, s.588.

1923 sonrasındaki dönemde kırsal kesimde mülksüzleşmeyi engelleyen gelişmelerden biri de küçük meta üretimi için uygun bazı yeni ürünlerin gündeme gelmesiydi.

Çay ekme taahhüdüne giren çiftçi sayısı 1939 yılında 1824 iken 1946 yılında 11 bine yükseldi. 1950 yılında 12 bin olan çay üreticisi sayısı 1963 yılında 77 bine yükselmişti.¹²¹

Kırsal kesimde mülksüzleşme eğilimini tersine çeviren bir gelişme de, yurtdışına işçi göçü oldu. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yaptırılan *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması* raporuna göre, Türkiye'deki köylerin yüzde 49,6'sı yurtdışına işçi gönderdi.¹²²

Göçün etkileri 1965 yılında bile hissedilmeye başlanmıştı. Orhan Tuna'nın Erzurum'un İspir Kazası'ndaki gözlemleri şöyledir: Yurtdışına "çalışmak üzere giden İspirililer muntazaman para göndermektedirler. Ekserisi bu paralarla Ziraat Bankasına vesair şahıslara olan borçlarını ödemektedirler. Arazi, bağ ve bahçe alanlar ve ev yaptırılanlar da vardır. Diğer taraftan otomobil, radyo, teyp ve ev eşyası getirenler de olmuştur. Her halde banka mevzuatında gözle görülür artış vardır."¹²³

Erzurum'un Tortum Kazasındaki gelişme de şöyle anlatılmaktadır: "Kazanın Ziraat Bankası Müdürü, Tortum'dan yabancı memleketlere gidenlerin gönderdikleri para havalelerinin aylık tutarının ortalama 40 bin lirayı bulduğunu, bunun çok fakir bir kaza olan Tortum için ehemmiyetli bir meblağ teşkil ettiğini, bu paraların umumiyetle arazi satın almalarına tahsis edildiğini söylemiştir."¹²⁴

Gümüşhane'nin Bayburt Kazası'nda da yurtdışında çalışmanın mülk sahibi olma yönündeki etkisi gözlenmektedir: "Belediye Reisi bilhassa dağlık mntıklarda halkın fevkalade fakir ve arazinin sudan mahrum bulunduğunu, bazı hallerde toprağa atılan tohumun bile zor alındığını, bu sebeplerden dolayı hayatın ve geçim şartlarının zor olduğunu, halk için hiç bir gelecek teminatı olmadığını, bu yüzden Bayburtluların her gün büyük maddi sıkıntılarla yüz yüze geldiklerini, aslında Bayburt çiftçisinin oldum olasıya memleket içinde gurbete gittiğini, halkın öteden beri gurbete alışık olduğunu, rençberliğin hiç bir zaman ihtiyaçları karşılamadığını söyledi. (...) Gidenlerin aileleri bugün refaha kavuşmuşlardır. (...) Belediye Reisi, gidenlerin kazançlarıyla umumiyetle arazi aldıklarını, ev yaptıklarını, ev eşyası satın aldıklarını, hemen her gidenin ailesine para gönderdiğini, (...) halen Bayburt köyleri içinde Batı Almanya'da bir ferdi olmayan hiç bir ailenin bulunmadığını ilave etmiştir."¹²⁵

1946-1961 döneminde hızlanan iç göç, tam mülksüzleşmemiş ve köyünde toprak mülkiyetiyle bağı kopmamış köylülerin işçilik yapmasını getirdi. Bu yıllarda küçük üretici köylülerin veya az topraklı köylülerin gelirinin oldukça üstünde olan işçilik geliri, işçilik yapan kişilerce köyde yeni arazilerin alınması gibi bir eğilime de yol açtı. Özellikle madencilik ve inşaat sektörlerinde bu eğilim oldukça güçlüydü. Bu da, işçilerin sayısal olarak arttığı koşullarda bile işçilerin örgütlenmelerinin ve eylemlerinin beklenen düzeyin gerisinde kalmasına yol açtı.

Bu dönemde birçok işyerinde işçi olarak çalışan kişilerin gerçekte tam mülksüzleşmemiş köylüler olduğu gerçeği çeşitli rapor ve yazılarda ifade edilmiştir.

İş ve İşçi Bulma Kurumu Komisyon Raporunda (1947) şu değerlendirme yapılmaktadır: "Ereğli Kömür İşletmesi işçi ihtiyacının, bu müessesese ile temas edilerek Havza içinde ve işçi toplama yerlerinde yapılacak incelemelere göre karşılanması uygun görülmüştür. Ancak işçilerin kömür istihracında çalışmalarını kolaylaştırıcı ve cazip kılıcı bazı tedbirlerin alınması da unutulmamalıdır. Bu maksatla; (1) İşçi ücretlerinin hayat şartlarına uygun olması, (2) İşçilerin işletmeye bağlanmalarını sağlayıcı mesken ve diğer sosyal ihtiyaçlarının karşılanması, (3) işçilerin toprakla olan ilgilerinin devam ettirilmesi (...) gibi konular üzerinde önemle durulmalıdır."¹²⁶

Ferit Hakkı Saymen de 1948 yılında yayımlanan bir çalışmasında şu tespiti yapmaktadır: "Memleketimizde muayyen bir meslekte çalışmayı ve ilerlemeyi kendisine iş edinen işçi sayısı pek azdır. Filhakika işçilerimizin büyük bir kısmı geçici işçidir; bizde işçi, asıl olarak çiftçidir. Muayyen mevsimlerde ancak çalışır, herhangi bir yerde iş görür, ihtiyacı olan beş on kuruşu toplar ve köyüne, tarlasına döner."¹²⁷

Cavit Orhan Tütengil de benzer görüştedir. Karayollarının 1950'li yıllarda gelişmesiyle birlikte, "yalnız kendi ihtiyacı için istihsalde bulunan çiftçinin yerini, piyasa ile münasebetlerini sıklaştıran çiftçi tipi almaktadır."¹²⁸ "Kadınlar da köy dışında, fabrikalarda ya da gündelikçi, aylıkçı işlerinde çalışmaktadır. (...) Makineli ziraat çalışma süresini kısaltırken yarıcılarının köylerden göçmesi neticesini de doğurmaktadır. Şehre yerleşmek için gidenlerin yanında, bir müddet çalışmak için gidenler de vardır."¹²⁹

Şevket Süreyya Aydemir bu dönemde yaşananları şöyle özetlemektedir:

¹²¹ Arer, R., a.g.k., 1969, s.134.

¹²² Tuğaç, A. ve diğerleri, *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması*, Rapor 1, DPT:860-SPD:198, Ankara, 1970, s.97.

¹²³ Tuna, O., "Batı Memleketlerine İşgücü Akımı Yönünden Doğu ve Kuzeydoğu Bölgesinde Bir Araştırma," *Sosyal Siyaset Konferansları*, 17. Kitap, İstanbul, 1966, s.253.

¹²⁴ Tuna, O., a.g.m., 1966, s.256.

¹²⁵ Tuna, O., a.g.m., 1966, s.258-259.

¹²⁶ Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, No.18, Mayıs 1947, s.61.

¹²⁷ Saymen, F.H., "Türk İşçi Sendikalarının Karakterleri," *İçtimai Siyaset Konferansları*, Kitap 1, İstanbul, 1948, s.84.

¹²⁸ Tütengil, C.O., *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları*, İstanbul, 1961, s.50.

¹²⁹ Tütengil, C.O., a.g.k., 1961, s.144-145.

"Traktör ve biçerdöğerin memlekete bu şekilde girişi, mesela Güneydoğu Anadolu gibi ağalık-beylik, büyük toprak sahipliği sahalarda sosyal yapı değişikliğine de yol açtı. Evvelce ellerindeki köyleri, toprakları, oralarda asırlardanberi yerleşik yaşayan köylü halka, daha doğrusu toprak kölelerine işlettiren ağalar, beyler, bu defa traktörler, biçerdöğeler ve artan mahsulleri taşımak için kamyonlar, gayet elverişli taksitlerle ve adeta parasız ellerine geçince, bu yerleşik kölelerinin kol kuvvetlerinden müstağni kaldılar. Çok yerlerde köylülerini topraklarından kovmaya kalkıştılar. Halbuki bunların göçebileceği yerlerde de bunların emeğine artık pek ihtiyaç yoktu. Hulasa, bilhassa Güneydoğu Anadolu'da bu yüzden bir 'yeniden topraksızlandırılmış köylüler' veya köylerinden kovulmuş topraksızlar şeklinde 'ucuz işsizler ordusu' teşekkül etti. Ağaların-beylerin tarih boyunca gelen iktisadi egemenliği, toprağı kolayca süren, eken, biçen, mahsulünü kolayca taşıyan motörlü vasıtalar sayesinde güçlendi. Fazla olarak artık bu mahsule müşteri aramak endişesi de yoktu. Toprak Ofisi, mahsulü pazarlıksız olarak ve hilesiz kantarlarla derhal alıyor, parasını da peşin olarak hemen ödüyordu."¹³⁰

1950'li yıllarda özel sektör madenciliğinde ücret karşılığı çalışanların önemli bir bölümü hâlâ köylüydü. C.O.Tütengil Mersin yakınlarındaki Aladağ Krom İşletmesi'ni şöyle anlatmaktadır: "Aladağ Krom İşletmesi 35 km.lik bir yolla Mersin'e bağlıdır. (...) Yapraklı'da günde iki vardiya halinde çalışılarak depo edilen krom, yaz aylarında Mersin'e taşınmaktadır. Galerilerde, çevre köylerinden gelenlerle, 'gurbet uşakları' adı verilen Aksaray köylüleri çalışmaktadırlar. Eylül-Şubat ayları işçi sayısının 25-30'a kadar yükseldiği aylardır. 20 Ağustos 1958 günü ocakta 7'si gündüz, 3'ü gece işçisi olmak üzere 10 erkek, bir maden çavuşunun nezaretinde çalışmakta idi. (...) Devamlı işçiler, Aladağ ve Gılavur köylerinden gelen 'topraksız' 5 köylüdür. Ötekiler, ziraat çalışmalarına göre bir müddet işleyip ayrılmak üzere çevre köylerinden ya da Aksaray'ın bir köyünden olan maden çavuşunun memleketinden gelmektedirler."¹³¹

Barbara ve George Helling'in bu döneme ilişkin tespitleri de işçilerin önemli bir bölümünün mülksüzleşmemiş köylüler olduğunu göstermektedir:

"Gezici işçiliğin, hayatın muayyen bir zamanına bağlı olduğu kabul edilir. Köylüler, şehirlere amelelik ve ustalık yapmağa ve iş mevsiminde pazar için mahsul yetiştiren bölgelere giden delikanlılardan bahsederken, 'bu işler bekarların harcı' derler. Halk türküleri bu gibi işçilerin gurbette çektikleri yalnızlığın ifadesi ile doludur. Bir erkek evlenip yuva kurunca onun ilk mesuliyeti kendi evine ve köyündeki tarlalarına bakmaktır. Ancak durum eğer son derece ciddi ise; çocuğunu ve karısını bir akrabaya bırakarak başka yerlerde iş aramak üzere köyden ayrılır.

"Şehirde çalışan köylü daima kendisi gibi gezici köylü işçilerle beraber bulunduğundan, bir dereceye kadar şehrin tesirinden masundur. (...) Bu gezici işçilerden muayyen bir miktarı -belki %50'si- köyde daha az kalıyorlar ve nihayet bir gün ya karılarını şehire getiriyorlar, yahutta şehirden bir kadın buluyorlar. (...) Her yeni traktör, köyde belki yarım düzine eli işsiz bırakıyor. Acaba bu eller ne iş görüyor? Memleket, topraktan alınan fazla istihali kullanabilir. Fakat bu şekilde açıkta kalan insane gücünü kullanabilir mi?"¹³²

"Türk liderleri icbar edilmeden meselelere hal çaresi bulmakta mahir olduklarını ispat etmişlerdir ve 1920'den beri işçiyi ziraat sahasından alıp fabrika ve madenlere sevk etmek için programlar yapılmaktadır. Bununla beraber köy hayatının iyi tarafları, bağımsızlığı, hüviyetinin kaybolmaması ve Türkiye'nin ziraat hayatından endüstriyel hayata geçişte Batıda olduğu gibi, şehirlerde fakir işçi mahallelerinin teşekkülü, insan şahsiyetini silen fabrikaların kuruluşu ve bir proletarya sınıfının doğuşu gibi meselelere maruz kalmaması için başka bir hal çaresi daha vardır ve bunu tatbik etmek kolaydır; işsiz köylülere köylerinde yapabilecekleri işler vermek. İş bulmak için köylünün başka bir yere gitmesi yerine bir köy endüstrisinde çalışmasının faydaları vardır, çünkü böyle bir endüstri mevcut bir müessese içinde gelişen karakter ve teşkilattan faydalanacaktır. Halbuki şehirde fabrikalarda çalışmanın farklı şartlar altında, işe yeni baştan başlamak gibi mahzurları vardır. (...) Köyde sıkı ve devamlı bir sosyal kontrol vardır. Çünkü herkes birbirini tanır ve köylünün komşusu aynı zamanda onun polisidir de. (...) Nazariyatçılar köyün pisliğinin, fakirliğinin ve geriliğinin kaldırılmasını, fakat Türkiye'nin en büyük kuvvet kaynağı olan köyün muhafaza edilmesini tavsiye ediyorlar."¹³³

DİE 1973-74 yıllarında, nüfusu 2000'in altındaki kırsal kesim yerleşim birimlerinde kapsamlı bir anket uyguladı. Anket sonuçları 1979 yılında *Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları (1973-1974)* adı altında yayımlandı. 1978-1979 yıllarında da nüfusu 10 binin üstündeki 40 yerleşim biriminde yapılan anketlerden hareketle 1982 yılında *Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları (1978-1979)* ve 14 ayrı kitap halinde Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kayseri, Ordu, Samsun, Trabzon ve Zonguldak illeri için *Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları* basıldı.

Kırsal kesime ilişkin çizelgelerden, yukarıda ele alınan konularla ilgili olarak derlenen bilgiler aşağıdaki çizelgede sunulmaktadır. 2000'in altında nüfuslu yerleşim birimlerinde 12 yaşın üstündeki faal nüfus 11,3 milyondur. Bu toplamın 1 milyon 173 bini ücretli ve 6,4 milyonu ücretsiz aile çalışanıydı.

Kırsal kesimde 1 milyon 173 bin ücretli olmasına karşın, 1 milyon 790 bin kişinin ücret geliri vardı. Diğer bir deyişle, 617 bin kişinin ana geçim kaynağı ücretlilik olmamakla birlikte, bu kişiler belirli dönemlerde ücretlilik de yapmakta, ücret geliri de elde etmekteydi. Temel özelliği ücretlilik olmadan ücret karşılığı çalışan kitlenin böylesine büyüklüğü, kırsal kesimde ve kentlerde inşaat sektöründe ücretlilerin örgütlenmesinde önemli sorunlar yaratıyordu.

¹³⁰ Aydemir, Ş.S., *İkinci Adam*, Cilt III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1968, s.154-155.

¹³¹ Tütengil, C.O., *Türkiye'nin Karayolları*, İstanbul 1968, s.148.

¹³² Helling, B.-Helling, G., *Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yay.No.369, Ankara, 1956, s.100, 103.

¹³³ Helling, B.-Helling, G., a.g.k., 1956, s.108.

Kırsal kesimde haneler, hane reislerinin işteki durumuna göre sınıflandırılmıştı. Ücretli olmadan ücret geliri elde edenlerin durumunu ve elde edilen gelirin hane için önemini bu konudaki sınıflandırmalarda özetlemek olanaklıdır. Hanehalkı reisi işveren olan hanelerin sayısı 75 bindi. Bu hanelerin yıllık toplam geliri 1 milyar 21 milyon liraydı. Bu gelirin yüzde 23'ü ücret geliri idi.

Hanehalkı reisinin kendi hesabına çalıştığı 2 milyon 102 bin hanenin yıllık toplam geliri 24 milyar 268 milyon liraydı. Bu toplamın 3 milyar 759 milyon lirasını (yüzde 15) ücret geliri oluşturuyordu.

Hanehalkı reisinin mesleksiz gözüktüğü 200 bin hanenin toplam geliri 2 milyar 255 milyon liraydı. Bu gelirin ise yüzde 21'i ücret geliri idi.

Ücret geliri olan işveren, kendi hesabına çalışan ve mesleksiz hanehalkı reisli hanelerin toplam geliri içindeki payının, sırasıyla, yüzde 23, yüzde 15 ve yüzde 21 gibi yüksek oranda olması, toplumsal yapı ve dinamikte gözönünde bulundurulması gereken önemli bir olgudur.

Kırsal Kesimde Hanehalkı Reisinin Toplumsal Konumu ve Kaynaklarına Göre Hane Toplam Gelirleri (1973-74, Milyon TL)

Toplumsal Konum	Hane Sayısı	Üretimden Satışlar	Ticaret Geliri	Hizmet Geliri	Ücret Geliri	Diğer Gelirler	Toplam Gelirler
Ücretli	457.494	1.431,5	433,1	709,1	3.197,2	447,3	6.218,2
İşveren	74.708	495,3	125,5	53,8	231,6	114,3	1.020,5
Kendi hesabına çalışan	2.101.771	12.846,0	3.203,1	2.133,9	3.759,7	2.325,6	24.268,2
Belirlenmemiş	199.932	676,3	107,2	122,6	481,0	868,3	2.255,4

Diğer Gelir: Faiz, kira, tek taraflı transfer geliri.

Ücret gelirinin bu hanelere dağılımı da sınıfsal yapıdaki bulanıklığı sergilemektedir. Anket yapılan 1973-1974 döneminde kapsamdaki kırsal kesimde 7 milyar 669 milyon liralık ücret geliri yaratılmıştır. Ancak bu toplam ücret gelirinin yalnızca yüzde 42'sini ücretliler elde etmiştir. Kendi hesabına çalışanların ücret geliri, ücretlilerinkinden fazladır (toplamın yüzde 49'u). Toplam ücret gelirinin yüzde 6'sını mesleksizler, yüzde 3'ünü işverenler almıştır. Kırsal alanda ücretli olmayanların bu yaygın ücret gelirine karşın, kentlerde ücret geliri elde edenlerin yüzde 98,2'si ücretlidir. Kır küçük burjuvazisinin (kendi hesabına çalışanların) ücret gelirinin böylesine yüksek oranda olması, kırsal kesimdeki mülksüzleşme sürecini yavaşlatan önemli bir etmendir.

Madalyonun diğer yüzü ise, ücretlilerin gelir kaynaklarıdır.

Ankete göre, kırsal kesimde hanehalkı reisi ücretli olan 457 bin hane gözükmekteydi. Bu hanelerin toplam yıllık geliri 6 milyar 218 milyon liraydı. Bu toplam gelirin yalnızca yüzde 51'lik bölümü (3 milyar 197 milyon TL) ücret geliri idi. Ücretli hanelerin toplam gelirinin yüzde 23'ünü kendi üretimlerinden yapılan satışlar, yüzde 7'sini ticaret geliri, yüzde 11'ini hizmet geliri, yüzde 7'sini de diğer gelirler oluşturuyordu.

Kırsal kesimde bu sınıfsal bulanıklığın ve toplumsal sınıflar arasındaki sınırların belirsizliğinin yanı sıra dikkati çeken diğer bir nokta da, ücretlerin bir kısmının hâlâ mal (ürün) biçiminde ödenmeye devam edilmesiydi. Ücret gelirlerinin yüzde 5'i bu biçimde ödenmiştir.

Kırsal Kesimde Ücret Geliri Olanların Toplumsal Konumu (1973-1974, Milyon TL)

Toplumsal Konum	Ücret Geliri	Toplam Ücret Gelirine Oranı (%)
Ücretli	3.197	41,7
Kendi hesabına çalışan	3.760	49,0
Mesleksiz-işsiz	481	6,3
İşveren	232	3,0
Toplam	7.669	100,0

Kırsal kesimde kır küçük burjuvazisinin mülksüzleşmesiyle ilgili olarak başvurulabilecek ikinci kaynak, *Gruplu Maden İşçileri* çalışmasıdır. Bu çalışma, Türkiye'de işçilerle ilgili olarak yapılmış içeriği en zengin ve kapsamlı araştırmadır. Anket, 1974-1975 yıllarında Zonguldak Metropolitan Alanı Belediyeler Birliği Planlama Örgütü Başuzmanlığı tarafından yapıldı ve 1976 yılında çoğaltma olarak yayımlandı. Çalışma, bir ay Zonguldak kömür madenlerinde, bir ay köylerinde kendi işlerinde çalışan ve köyde oturan 10 bini aşkın üreticiyi kapsıyordu. İşletmede belirli bir anda bu biçimde çalışan 10 bini aşkın kişi varken, bir o kadarı aynı anda köylerindeydi. Bu biçimiyle bakıldığında, gruplu işçiler ("münavebeli işçiler", kır küçük burjuvazisi) Zonguldak'ta kömür işçilerinin yaklaşık yarısını oluşturuyordu.

Bu anketin sonuçlarına göre, gruplu işçilerin yüzde 97'sinin tarım geliri vardı. Yüzde 14'ü Federal Almanya'da çalışan yakın akrabasından parasal yardım alıyordu. Yüzde 81'i ise hayvan besliyordu. Bu özel durumda mülksüzleşme, kırsal kesimde genel olarak belirlenenin çok daha gerisinde kalıyordu. Bu özel durumda, mülksüzleşme süreci yaşanmamakta, belki tam tersine çeşitli gelir kaynakları sayesinde mülklüleşme süreci kısıtlı bir biçimde sürmektedir.

1960-1980 döneminde kentlere göç hızlandı. Bu göç, bir yanıyla kırsal bölgelerde mülksüzleşmiş üreticilerin çaresizliğinin, diğer yanıyla da tam mülksüzleşmemiş üreticiler için kentin çekiciliğinin ürünüydü.

1968 yılında DPT tarafından ülkenin değişik bölgelerindeki 220 köyde 5244 köylüye ve ayrıca muhtarlara uygulanan anketin sonuçları bu açıdan ışık tutucu niteliktedir.

Kente göç, aileden tek tek kişilerin göçü veya ailelerin toptan göçü biçiminde gerçekleşiyordu. Aile köyde kalırken kente göçen kişiler açısından kentin çekiciliği belirleyiciydi. Göçenlerin yüzde 47'si, kentte iş bulduğu için, yüzde 17'si evlenme nedeniyle, yüzde 5'i kentin rahatlığı için, yüzde 2'si de çocukların eğitimi için kente yerleşmişti. Fakirlik ve topraksızlık nedeniyle kente göçenlerin oranı yüzde 22 düzeyindeydi. Kente toptan göçen ailelerde mülksüzleşmenin etkileri çok daha belirgindi. Ailelerin yüzde 57'sinin göçünün nedeni, yoksulluk ve topraksızlıktı. Şehirde iş bulunmasının payı yüzde 19, kentin rahatlığının payı yüzde 6, çocukların eğitiminin payı yüzde 5 ve ailenin zenginliğinin payı da yüzde 3 idi.

Köyden Kente Göçün Nedenleri¹³⁴

Göç Sebebi	Hanehalkı Fertleri		Aileler	
	Sayı	%	Sayı	%
Fakirlik ve topraksızlık	104	21,8	126	57,2
Geçimsizlik (kan davası)	8	1,7	4	1,8
Şehrin rahatlığı	23	4,8	12	5,5
Zenginlik	--	--	6	2,7
Şehirde iş bulduğu için	224	47,0	42	19,1
Çocukların tahsili için	9	1,9	10	4,6
Sağlık sebebiyle	2	0,4	--	--
Evlenme	83	17,4	--	--
Başka	20	4,2	20	9,1
"Bilmiyorum"	4	0,8	--	--
Toplam	477		220	

"Birinci sütun sadece hane halkından şehre göç edenleri kapsamakta, bütünüyle şehre giden müstakil aileleri kapsamamaktadır. İkinci sütun ise fertleri değil, fakat ailelerle ilgili cevapları ihtiva etmektedir."

Bu araştırmanın bulgularına göre, 1960'lı yılların sonlarına doğru Türkiye'de 500 bin dolayında köylü ailesinden yaklaşık 800 bin kişinin köy dışında geçici işçilik yaptığı ve bunların büyük bir kısmının şehir ve büyük şehirlerde çalıştığı tahmin edilmektedir. Bu çalışma biçimi, köy küçük burjuvazisinin mülksüzleşmesini geciktirici bir etki yapmaktaydı.

IV. 1980-2001 Döneminde Kırsal Kesimde Mülksüzleşme

Türkiye'de kentleşmenin hızlanması, belde ve köy nüfusunun hızlı bir biçimde azalmaya başlaması 1980'li ve 1990'lı yıllarda gerçekleşti.

1980 yılında il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların toplam sayısı 19,6 milyondur; 2000 yılında 44,0 milyon oldu. Buna karşılık belde ve köylerdeki nüfus, 25,1 milyondan 23,8 milyona indi. Belde ve köylerde yaşayanların oranı da aynı dönemde yüzde 56,1'den yüzde 35,1'e geriledi.

Yıl	Toplam Nüfus (Milyon Kişi)	İl ve İlçe Merkezi Nüfusu (Milyon Kişi)	İl ve İlçe Merkezi Nüfusu Oranı (%)	Belde ve Köy Nüfusu (Milyon Kişi)	Belde ve Köy Nüfusu Oranı (%)
1975	40,3	16,9	41,8	23,5	58,2
1980	44,7	19,6	43,9	25,1	56,1
1985	50,7	26,9	53,0	23,8	47,0
1990	56,5	33,3	59,0	23,1	41,0
2000	67,8	44,0	64,9	23,8	35,1

Bu dönemde tahıl ekilen alan genişlemedi. 1975 yılında 136,1 milyon dönüm ekilirken, tahıl ekilen alan 1998 yılında 140,7 milyon dönümdü.

Türkiye'de kırsal kesimde küçük burjuvazinin mülksüzleşmesi süreci 1980 sonrasında başladı, 1991 sonrasında hızlandı ve 2002 yılından itibaren AKP iktidarları döneminde iyice hız kazandı.

Kırsal kesimde küçük burjuvazinin yoksullaşması ve mülksüzleşmesi sürecinde çeşitli etmenler rol oynadı.

Türkiye ekonomisi 1970'li yılların sonlarında döviz rezervlerini tüketmişti. 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konan istikrar programıyla ihracata dönük bir sanayileşme politikasına geçildi.

İhracata dönük sanayileşme modelinde sanayi ürünlerinin ihracı, iç pazarın da bir süreç içinde uluslararası rekabete açılması öngörülmüyordu. Türk sanayicileri, daha gelişkin teknolojiler kullanan, enerji ve krediyi daha

¹³⁴ Tuğaç, A. ve diğerleri, a.g.k., 1970, s.105.

ucuza elde edebilen şirketlerle rekabet etmek zorundaydı. Bu koşullarda ayakta kalabilmeleri, işgücü maliyetlerini düşürmelerine bağlıydı. Ülke içinden sağlanan bazı tarımsal girdilerin fiyatlarının indirilmesi de rekabet açısından önem kazandı.

İşgücü maliyetlerinin düşürülmesinde, işgücü arzının artırılması ve işçilerin tükettiği tarım ürünlerinin daha ucuza temin edilmesi önemliydi. Tarım ürünleri fiyatlarının sanayi ürünleri fiyatları karşısında gerilemesi, hem kırsal kesimi yoksullaştıracak ve göçle birlikte işgücü arzını artırarak ücretleri düşürecek, hem de tarım ürünlerini tüketen işçilerin ücretlerinin düşük tutulmasını sağlayacaktı.

Bu nedenle 24 Ocak istikrar programı sonrasında kır küçük burjuvazisinin sorunları arttı, yoksullaşma, mülksüzleşme ve göç süreci hızlandı.

Bu süreçte ABD ve Avrupa Birliği'nin dayattığı politikalar da etkili oldu. Bu politikaların Türkiye'ye kabul ettirilmesinde en önemli araç ise, Uluslararası Para Fonu (IMF) idi.

Bu makalenin yazarı 1996 yılında Türk-İş Genel Başkan Danışmanıydı. Tanık olduğu bir olay, bu konuya açıklık getirecektir.

29 Mayıs 1996 günü IMF Avrupa Bölümü Müdür Yardımcısı Martin E. Hardy Türk-İş'i ziyaret etti. Yapılan görüşme sırasında Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral ülkemizdeki işsizlikten ve işsizliği artıran iç göçten yakınınca, Martin Hardy, hiçbir belgeye başvurmadan doğrudan şöyle bir yanıt verdi: "Türkiye'de faal işgücünün yüzde 45'i tarımda istihdam ediliyor. Ancak tarımın milli gelire katkısı yalnızca yüzde 15. Bu olmaz. Tarımdaki istihdamın yüzde 10'lara inmesi gerekli."

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de bu konuya çeşitli vesilelerle değindi. Örneğin, 1997 yılında toplanan tarım şurasında şöyle dedi: "Bu yüzde 40-44 civarındaki nüfusu, yüzde 10'lara, hatta altına düşürmek lazım."¹³⁵

Bu dönemde kırsal kesimde küçük burjuvazinin mülksüzleşmesinde ve kentlere akımda çeşitli etmenler rol oynadı.

1980 öncesinde tarım ürünlerini destekleme alımları önemliydi. 1980'lerden itibaren destekleme alımları azaltıldı.

1980 öncesinde çeşitli kamu kurum ve kuruluşları aracılığıyla küçük meta üreticilerine destek veriliyordu. SEK, Yem San., EBK gibi kuruluşlar, hayvancılığın gelişmesinde önemli rol oynamıştı. Bu kuruluşların özelleştirilmesi hayvancılığa ve kır küçük burjuvazisine darbe indirdi.

Çeşitli tarımsal girdiler, devlet destekli olarak maliyetlerinin altında fiyatlarla sağlanıyordu. Bu konulardaki destekler bir süreç içinde kaldırıldı.

Tekel, T.Şeker Fabrikaları A.Ş., ORÜS gibi kuruluşlar, tarımsal ürünleri uygun fiyatlardan satın alıyor ve işleyerek piyasaya sürüyordu. Bu alanlardaki özelleştirmeler de küçük meta üreticilerine büyük zarar verdi. Ayrıca şeker piyasasında nişasta bazlı tatlandırıcıların payının artırılması da olumsuz etkiler yaptı.

Gülten Kazgan, 1980-1990 döneminde tarımda yaşanan değişimi şöyle özetlemektedir :

«Dönemin ikinci yarısında iyice belirginleşen yaklaşım farkı şöyle özetlenebilir: Bir kere, tarıma karşı 'koruyucu ve düzenleyici' devlet tavrı değişmiş, tarım üretiminde piyasa koşullarına tabi olunmasını sağlayacak bir politika değişikliği ortaya çıkmıştır. Dış ticaret korumacılığı çok azalmış, girdi sübvansiyonları -kimyasal gübreyle verilen küçük bir sübvansiyon dışında- kaldırılmış, ürün fiyat desteği neredeyse son bulmuş ve kapsamı daraltılmıştır. İkinci olarak, tarım piyasalarını düzenleyici kamu kurumları, dönemin sonuna doğru daha önce sahip oldukları -başta kredi avantajları olmak üzere- avantajlarını yitirmişler; diğer kamu kurumları gibi bunların da özelleştirilmesi gündeme gelmiş, bazılarının sahip oldukları tekel gücüne son verilmiştir. Üçüncüsü, daha önce yabancı sermayeye kapalı olan tohum olayı, iç ve dış sermayeye neredeyse tamamıyla açılmış ve kamunun buradaki işlevine son verme eğilimi bu yeni girişimle tamamlanmıştır. Nihayet, tümüyle dış rekabete açılan ekonomide imalat sanayii ve hizmetlerin rekabet gücünü artırmak için tarımı araç olarak kullanmak eğilimi belirginleşmiştir. Gıda maddeleri fiyatlarının düşük kalması yoluyla ücret artışlarını sınırlamak, sanayinin girdi olarak kullandığı tarım ürünleri fiyatlarını düşük tutarak maliyet artışlarını önlemek bu eğilimin başlıca nedenidir.»¹³⁶

Kırsal kesimde küçük meta üreticilerine belirli bir ölçüde yarar sağlayan tarım satış kooperatifleri birlikleri vardı. 1990'lı yıllarda Türkiye'de aşağıda belirtilen tarım satış kooperatifleri birlikleri faaliyet gösteriyordu.¹³⁷

- NARENÇİYEBİRLİK (Antalya Narenciye Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (Antalya)
- ANTBİRLİK (Antalya Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (1952, Antalya)
- ÇUKOBİRLİK (Çukurova Pamuk, Yerkıstığı ve Yağlı Tohum Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (1940, Adana)
- FİSKOBİRLİK (Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (1938, Giresun)
- GÜLBİRLİK (Gül, Gülyağı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (1954, Isparta)
- GÜNEYDOĞUBİRLİK (Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (1968, Gaziantep)
- KARADENİZBİRLİK (Karadeniz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (Samsun)

¹³⁵ *Siyah Beyaz Gazetesi*, 28.11.1997

¹³⁶ Kazgan, G., "1980'lerde Türk Tarımında Yapısal Değişme," *Bilanço '98, 75 Yılda Köylere Şehirlere*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s.33.

¹³⁷ Tarım satış kooperatifleri birlikleri ve işletmelerine ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Koç, Y., "Türkiye'de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri," *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, Atıl Yay., İstanbul, 1992, s.210-244.

- KOZABİRLİK (Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (1940, Bursa)
- KAYISIBİRLİK (Malatya Kayısı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (Malatya)
- MARMARABİRLİK (Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (1954, Bursa)
- TARIŞ-İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (1937, İzmir)
- TARIŞ-Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (1949, İzmir)
- TARIŞ-Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (1937, İzmir)
- TARIŞ-Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (1949, İzmir)
- TİFTİKBİRLİK (Tiftik ve Yapağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (Ankara)
- TRAKYABİRLİK (Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (1966, Edirne)
- TASKOBİRLİK (Üzüm ve Mamulleri Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) (1958, Nevşehir)

1.6.2000 gün ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun ile bu kuruluşlara verilen destek sona erdirildi ve bu kuruluşların tasfiye süreci başlatıldı.

Bu dönemde kırsal kesimde mülksüzleşme ve kentlere göç sürecini hızlandıran bir etmen de, PKK'nın eylemleri oldu. Bu süreçte çok sayıda köy boşaldı veya boşaltıldı; boşalmayan köylerde de tarımsal faaliyet ciddi biçimde zarar gördü, kır küçük burjuvazisinin yoksullaşmasına ve mülksüzleşmesine yol açtı.

1990 yılı Nisan ayında tarımda ve ormancılıkta 2,8 milyon kişi işveren veya kendi hesabına çalışan kişiydi; 1,6 milyon da ücretsiz aile çalışanı vardı. 1998 yılı Nisan ayında işveren ve kendi hesabına çalışanların sayısı 3,1 milyondur; ancak ücretsiz aile çalışanlarının sayısı 1,4 milyona inmişti.

V. 2002'den Günümüze Kırsal Kesimde Mülksüzleşme

Türkiye'de köy küçük burjuvazisinin en hızlı bir biçimde tasfiyeye uğradığı, köyden kente göçün görülmemiş bir hızda gerçekleştiği yıllar, 2002 yılı sonlarında AKP'nin iktidara gelmesiyle başlayan dönemdir.

2002 yılı sonlarında iktidara AKP geldi. AKP'nin uyguladığı politikalar ve bu dönemde dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler ve sorunlar, kır küçük burjuvazisinin hızlı bir biçimde yoksullaşmasına ve mülksüzleşmesine, köyün itmesiyle köylerden kentlere hızlı bir göçe, Türkiye'de hızlı bir işçileşmeye yol açtı. Bu değişim ve dönüşüm süreci, DİE/TÜİK verilerinde açıkça görülmektedir.

2000 yılında belde ve köylerde 23,8 milyon kişi yaşıyordu. 2012 yılında bu sayı 17,2 milyona gerilemişti. Belde ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı da 2000 yılında yüzde 35,1 iken, 2012 yılında yüzde 22,7 düzeyindeydi. Son yıllarda çok sayıda emeklinin, daha kolay geçinebilmek ve kentin sorunlarından kurtulmak amacıyla köylerine döndüğü bilinmektedir. Çağdaş gereksinimlerin artık birçok köyde de karşılanabiliyor olması, bu eğilimi güçlendirdi. Ayrıca birçok kişi, çeşitli kaygılarla, ikametgahını köyde göstermektedir. Belde ve köy nüfusundaki düşüşün değerlendirilmesinde, bu etmenler de dikkate alınmalıdır.

Yıl	Toplam Nüfus (Milyon Kişi)	İl ve İlçe Merkezi Nüfusu (Milyon Kişi)	İl ve İlçe Merkezi Nüfusu Oranı (%)	Belde ve Köy Nüfusu (Milyon Kişi)	Belde ve Köy Nüfusu Oranı (%)
2000	67,8	44,0	64,9	23,8	35,1
2007	70,6	49,7	70,5	20,8	29,5
2008	71,5	53,6	75,0	17,9	25,0
2009	72,6	54,8	75,5	17,8	24,5
2010	73,7	56,2	76,3	17,5	23,7
2011	74,7	57,4	76,9	17,3	23,2
2012	75,6	58,4	77,3	17,2	22,7

TÜİK verilerine göre, 2012 yılında kırsal bölgelerde 2,8 milyon kişi kendi hesabına çalışıyordu. 2,8 milyon kişi de ücretsiz aile çalışanıydı.

Kırsal kesimde mülksüzleşme sürecini hızlandıran önemli bir yeni değişken, kredi kartları ve tüketici kredileridir.

2002 öncesinde köy küçük burjuvazisinin önemli tek kredi kaynağı, doğrudan veya dolaylı olarak Ziraat Bankası idi. Tüketici kredisi ve kredi kartı kullanımı son derece sınırlıydı. Köylü, dayanıklı tüketim malı alımını ve önemli diğer harcamalarını, ürünün satışından sağlanan paranın eline geçtiği günlere ertelerdi. Köylünün "gösteriş tüketimi" sınırlıydı.

Ancak kredi kartlarının, tüketici kredilerinin yaygınlaşması ve Ziraat Bankası dışındaki özel bankaların da kredi vermeye başlamasıyla birlikte bu yapı temelden değişti.

Tarımsal üretim çeşitli nedenlerle sıkıntı yaşarken, en yeni ve güçlü traktörlerin ve diğer tarım araç gereçlerinin krediyile satışı arttı. Traktör yeniden "gösteriş tüketimi"nin ana unsurlarından birine dönüştü. Krediyile traktör satın almak kolaylaşmışken tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan sorunlar, birçok köy küçük meta üreticisinin arazilerini satmasına yol açtı.

Kredi kartları ve tüketici kredilerinin yaygın biçimde kullanılması, köylülerin tüketim kalıplarında önemli değişikliklere yol açtı. Tüplü televizyon ve buzdolabının yanı sıra daha kullanışlı televizyonlar, otomatik çamaşır makineleri, yatak odası takımları, oturma takımları, cep telefonları yaygınlaştı. Geçmişte bu tür ürünleri satın alabilmek için hasat mevsimini bekleyen ve böylece bazı ürünleri alamayan köy küçük burjuvazisi, taksitli satışların yaygınlaşmasıyla da tahrik olarak, borçlandı.

Bu yıllarda uygulanan aşırı değerli Türk Lirası politikası, tarım ürünleri ithalatını teşvik etti. Geçmişte Türkiye’de üretilen birçok tarımsal ürün ithal edilmeye başlandı. Köy küçük burjuvazisi, ithal ürünlerle rekabet edemeyince yoksullaştı ve mülksüzleşti; arazisinden koparak kentlere göç etti. Geleneksel olarak küçük burjuvazi tarafından üretilen tütün ve şeker pancarında yaşanan tasfiye çarpıcı düzeydedir.

Tekel’in özelleştirilmesiyle devletin tütün üreticisine verdiği destek ortadan kalkınca, tütün ithalatı arttı, tütün üreticilerinin sayısı hızla azaldı.

Tütün üreticilerinin sayısı 2003 yılında 334 bine inmişti. Uygulanan ve uygulanan politikalar sonucunda bu sayı 2011 yılında 54 bine kadar geriledi. Daha sonraki yıllarda bir artış göstererek 2013 yılında 85 bin oldu.

Tütün Üreticilerinin Sayısı¹³⁸

Yıl	Akdeniz	Ege	Karadeniz	Marmara	Doğu	Güneydoğu	TOPLAM
2003		145.409	59.681	8.213	22.165	98.828	334.296
2004		120.477	43.585	8.054	21.626	91.702	285.444
2005		95.945	41.728	6.242	22.260	89.158	255.733
2006		76.183	33.730	4.538	20.385	87.578	222.414
2007		66.770	28.080	3.039	21.286	87.876	207.051
2008		62.805	24.506	1.201	20.289	85.481	194.282
2009	1.556	55.631	12.874	6.768	1.334	2.603	80.766
2010	2.330	44.257	9.312	5.331	922	3.187	65.339
2011	3.512	35.579	7.583	3.636	816	3.188	54.314
2012	3.803	47.580	9.706	4.111	535	3.680	69.343
2013	4.672	56.506	13.944	4.759	161	5.036	85.078

Şeker pancarı üretiminde de, kamu şeker fabrikalarının özelleştirilmesi, aşırı değerli TL politikası nedeniyle şeker ithalatının (ve özellikle kaçak şekerin) artması, ABD’nin baskısıyla tatlandırıcı piyasasında nişasta bazlı tatlandırıcıların payının artırılması, şeker pancarı üreticilerinin kotalarının indirilmesine ve üretici sayısının azaltılmasına yol açtı.

Küçük işletmelerde emek-yoğun biçimde gerçekleştirilen tütün ve şeker pancarı üretimindeki gerileme, üretici nüfusun önemli bölümünün işçileşmesine yol açtı.

Şeker pancarı eken çiftçilerin sayısı 2002 yılında 492 bin iken, 2012 yılında 141 bine indi.

Yıl	Pancar Eken Çiftçi Sayısı ¹³⁹
1997	450.215
1998	492.495
1999	420.106
2000	411.324
2001	479.243
2002	492.232
2003	459.571
2004	390.635
2005	347.814
2006	311.799
2007	246.797
2008	209.115
2009	187.937
2010	196.901
2011	171.752

¹³⁸ Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu verileri.

¹³⁹ Şeker Kurumu verileri.

Yabancıların Türkiye'deki toprak alımları da önem kazandı. Bu süreçte bir taraftan yabancı sermayeli bankaların kır küçük burjuvazisine verdikleri krediler nedeniyle el değiştiren araziler, diğer taraftan yabancıların doğrudan veya T.C. vatandaşları üzerinden yaptıkları toprak alımları etkili oldu. Ekonomik durumu kötüleşen ve geleceğe ilişkin beklentileri olumsuzlaştıran birçok küçük meta üreticisi, topraklarını "iyi fiyat"tan yabancılara sattı.

Kırsal bölgelerdeki toprak talebini artıran diğer bir etmen de, kent yaşamının giderek zorlaşması nedeniyle kentten kaçanların köylere yerleşme isteği oldu. Kentlerin çevresinde ve kentlere kolayca erişilebilir uzaklıkta çiftlik kuranların sayısı arttı. Birçok kişi de, emekli olduktan sonra sağlık ve daha ucuz bir yaşam beklentisiyle köye yerleşti.

Türkiye'de kent küçük burjuvazisinin tasfiye sürecinde önemli etmenlerden biri büyük sermayenin perakende ticarete girmesiydi. Türkiye'de büyük sermayenin kırsal bölgelerde büyük çiftlikler kurma eğilimi güçlü değildir; ancak hızlı kentleşmenin ve araç sayısındaki hızlı artışın bir sonucu, kent çevresinde yeni yerleşim merkezlerinin ortaya çıkmasıdır. Büyük şirketler, kentlerin yaygınlaşma politikalarını önceden öğrenerek, büyük miktarda arazi spekülasyonuna yöneldi. Bu süreçte arazisini öncelikle satanlar da, zaten nakit sıkıntısı içindeki köy küçük burjuvaları oldu.

Türkiye'nin tekelleri ve büyük ihracatçıları, sözleşmeli çiftçilik uygulamasını yaygınlaştırarak, mülksüzleşme bile, küçük meta üreticilerini kendi denetimleri altına aldılar.

Bu yıllarda ABD'nin ve diğer emperyalist güçlerin politikalarını uyguladığının bir aracı olan Dünya Bankası'nın tarıma yönelik politikaları da küçük meta üreticilerinin tasfiyesi doğrultusunda idi.

Bu politikanın bir nedeni, ulusötesi sermayenin üretim birimlerini az gelişmiş ülkelere taşımasıyla, bu ülkelerde devamlı ve büyük miktarda ucuz işgücü sağlanması çabasıydı. Mülksüzleşen ve kentlere göç eden kır küçük burjuvaları, ilk başlarda köylerdeki arazilerini korusalar bile, kısa bir süre içinde bunları satmaya yöneldi.

Geçmişte kente geçici olarak gelen köylü, geleceğini tarımda görüyor, kentte kazandığı parayla köydeki yaşantısını daha güçlü bir biçimde sürdürüyordu. 2000'li yıllarda kente göç eden köylü, geleceğini kentte gördüğünde, köydeki arazisini satma yoluna gitti.

Dünya Bankası politikasının diğer bir nedeni de, gelişmiş kapitalist ülkelerde artan tarım ürünleri üretimi için pazar yaratılmasıydı. Tarımda bir teknoloji devrim yaşandı. Ulusötesi şirketler ve İsrail gibi bazı ülkeler, yüksek verimli ve her yıl yeniden alınması gereken tohumlar aracılığıyla tarımsal üretim üzerindeki hakimiyetlerini artırdı ve bu sayede yüksek gelirler elde etti. Ayrıca, düşük maliyetle büyük miktarlarda ürün elde edebilen ülkeler, uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırarak, Türkiye'deki küçük üreticiliğin tasfiyesini hızlandırıcı biçimde tarımsal ürün pazarlamasına yöneldi. Bu konuda önümüzdeki dönemde ortaya çıkacak yeni sorun, Avrupa Birliği ile 1 Ocak 1996 tarihinden beri geçerli olan gümrük birliği kapsamına tarım ürünlerinin de alınmasıdır. Avrupa Birliği'nin bu talebi gerçekleşirse, gelişkin teknoloji ve devlet desteği sayesinde düşük fiyatla Türkiye piyasasına sokulacak düşük fiyatlı tarım ürünleri, Türkiye'de kır küçük burjuvazisinin tasfiye sürecini daha da hızlandıracaktır.

Dünya Bankası'nın Türkiye'den temel talebi, tarımsal desteklerin kaldırılması ve doğrudan gelir desteği adıyla para dağıtılmasıydı. Birçok köylü, muhtarlara imzalatıldığı belgelerle, gerçekte üretim yapılmayan araziler üzerinden doğrudan gelir desteği aldı. Bazı bölgelerde doğrudan gelir desteği alınan araziler, ilçenin toplam arazisinden fazlaydı. Bu uygulama köylüyü üretimden kopardı. Günümüzde birçok köyde tarlaların bir bölümünün işlenmemesinin bir nedeni yüksek girdi maliyetleri ve nisbeten düşük ürün fiyatlarıdır, bir nedeni de yıllarca ödenen doğrudan gelir desteğinin yol açtığı tembelliktir.

Tarımla ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının özelleştirilmesi de küçük üreticiliğe büyük darbe indirdi.

Küçük meta üreticilerinin topraklarını satmasına ilişkin birçok örnek basına yansdı. Adana Ticaret Odası Başkanı Şaban Baş, Çukurova'daki gelişmeyi şöyle anlatıyordu: "Köylü borç batağına saplanmış durumda... Küçük çiftçinin durumu da aynı. Sattıktan sonra kendi arazilerinde işçi durumuna düşüyorlar. Arazileri alanlar, sanayiciler, iş adamları, doktorlar ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden gelen kişiler. Ovanın yüzde 40'ı el değiştirmiş durumda."¹⁴⁰

Günümüzde birçok bölgede kır küçük burjuvalarının toprakları bankalara ipoteklidir.

Sonuç

Türkiye'de kır küçük burjuvazisi hızlı bir biçimde tasfiye olmaktadır. Türkiye, emperyalist ülkelerin ve ulusötesi sermayenin hakimiyeti altında olduğu ve onların talimatlarını uyguladığı sürece, bu tasfiye süreci devam edecektir. Kır küçük burjuvazisinin bu süreci durdurma ve hatta yavaşlatma olanağı yoktur. Her şerde bir hayır vardır. Bu süreç, tutuculuğun ve dar bakışlılığın çemberini kırmakta, Türkiye işçi sınıfının saflarını sayıca ve bilinç açısından güçlendirmektedir.

¹⁴⁰ Yeniçağ Gazetesi, 25 Eylül 2008